KERESZTÉNY MAGVETŐ

LV. ÉVF. 1923. JULIUS—SZEPTEMBER 3. FÜZET.

MADÁCH.

A nagy évfordulón, a nagy tragédia után szárnyaszegett lelkünk hozzája fordul, sokkal inkább mint máskor. Mert a Madách lelkének hangulata is bús, komor, sötét. Nagy, sötét fóllegek, eget, földet megrázó viharok vonultak el az ő ege fölött. E viharok csaknem széttépték, csaknem megölték korán, névtelenűl, ismeretlenűl.

Ő azonban mégsem roskadt össze. Lelke olyan tükör volt, amely visszasugározta azt az árnyékot és fényt, amit az élet reá vetett.

Az élet inkább árnyékot vetett rá és ő mégis több fényt adott vissza, mint a mennyi árnyékot. Az a sok fény nem az életből tapadt rája, hanem ő adta hozzá, mert az volt „a lényege".

A szenvedés, a bánat, a sorsharag, az élet megrendítő csapásai nagy kisértők; a gyönge lelkeknek végleges gyilkosai. Az erős lelkekből azonban kihozzák azt „ami benne van".

Madáchból is a nagy sorstragédia kihozta azt, „ami benne" volt és az emberi szellem hálás a sorsnak, hogy az örökké maradandó értékü „Ember tragédiája", ez az örökkön, örökké aktuális mű, megszületett.

Mit is mond el e mű? A legfőbb, a legégetőbb kérdést, ami valaha az emberi szellemet foglalkoztatta: van-e az embernek célja, hivatása? Érdemes-e szép és nagy dolgokért lelkesülni vagy pedig keresse a kéjt, amely betölti az arasznyi létét s tántorogjon ittasan Hadesz felé?

A kérdés rendkivűl nagy fontosságú, egészen a szívbe markol s a költő keresi rá a feleletet a történelem, a tapasztalat, a tudomány és a társadalmi fejlődés körében. A felelet mindenütt borzasztó, lesujtó. A mult minden dicsősége szenvedésekkel teljes hiú álom, amely telve van önzéssel, csalással, elfogultsággal, vadsággal, ferdeséggel, bűnnel s a történelem minden egyes fejezete nevetséges vagy keserves bukás. Bukása a jónak, lelkesedésnek, eszménynek, igaznak.

A jelenkor is csak ilyen: önző, sivár és szivettépően kegyetlen.

A jövő meg éppen borzalmas, szeretetnélküli, buta és lealacsonyító.

A tudomány még rosszabb feltalálójánál: az embernél. Hamarább megbukik, mint maga az ember. Lényegében nem tudunk semmit. A föld kihűl s az ember állattá sülyedve leheli ki páráját.

Ez a nagy népsorozatnak rövid foglalatja. Érdemes-e ezért a sorsért — tegyük fel ismét a kérdést — élni, küzdeni, rajongani? Nemde, nem önként vetődik-e fel a nagy kérdés: amottan a szirt, egy ugrás és vége a komédiának? . . .

A kérdés föl van vetve és erősen következik az előzményekből. És Ádám mégsem veti alá magát a szirtről. Mégis élni akar. Neki megy a ködös, bizonytalan jövőnek, annak a jövőnek, amelyről azt mondja: „Csak az a vég, csak azt tudnám feledni . . ."

Sokan szeretik azzal vigasztalni magukat, hogy a történelmi színek: a mult, jelen és jövő tragikus rajzai csupán Lucifer csalfa képei volnának s így a műnek igazi hangulata nem pesszimisztikus, hanem a befejezés igazi szelleme szerint optimista. Mintha bizony egy költői műnek az értékét a hangulat színezése döntené el, mintha bizony az ember tragédiáját csupa napsugárból és derűből meg lehetne írni! . . .

A történetmi képek (4—13 szín) valóban Lucifer képei. Dehát Lucifer nem a Madách lelkéből lelkedzett alak-e? Vajjon a költő melyik alakban van jobban benne, mint Luciferben? Talán egyikben sem.

Ezek a képek mind elhihető, valószinű képek, egy sem csalfa, egy sem hazug. S éppen ezen a ponton találjuk meg Madách lelkének fönséges voltát.

A választást a jó és rossz között, az ember küzdelmét nem szabad a várható eredménytől tenni függővé. Akármilyen legyen az ember munkájának a kilátása, a szabály ez:

„A célt tudom, még százszor el nem érem,
Mit sem tesz. A cél voltaképpen mi is,
A cél megszünte a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem
S az ember célja a küzdés maga."

Ebben van a nagy költemény igazi alaphangja. Ezért kellett megíródnia az egésznek. A cselekvés inditó oka az önzetlen nemesség. Siker vagy sikertelenség, Golgotha vagy hozsanna nem számítanak.

Ebben van Madách lelkének nagysága, szépsége és fönsége.

A sötét, tragikus világból, az egyéni és nemzeti tragédiából egy fönséges műremeket adott: Az ember tragédiáját.

Ez a tragédia azonban minden sötét színei mellett sem egészen tragédia. Ez egyuttal evangélium. Lesujt, hogy fölemelhessen és föl is emel. Keserű hangulatot ébreszt és mégis örömüzenet,

De nem mindenkinek: „A hitványat földre szegzi, a dicsőet elragadja".

Most már tudjátok-e, hogy a sok sötét kép között mi van elrejtve? Tudjátok-e mi „Az ember tragédiája"?

Egy csapásoktól sujtott, a sors által összetört, de azért mégis hivő, mégis bízó, mégis reménylő léleknek a műve, kinyilatkoztatása, megtestesülése. Talán mindnyájan egyet gondolunk, ha azt is hozzáteszem: a magyar lélek sorsa, átka, hitetlen hite, reménytelen reménye, de ezek mellett az igazi férfiasság ethikájának igéje, logosa. A magyar küzdés, a magyar élet teljesen benne van.

Ezért oly értékes mindenütt Madách. Tegyük nagy művét egyenesen az evangéliumok mellé. Mert „Az ember tragédiája" is a mi igazi bibliánk, igazi evangéliumunk. A biblia sem tud bibliásabban üzenni: „Ember küzdj és bízva bízzál."

Benczédi Pál.

AZ EMBER A TÖRTÉNELEMBEN.

Az emberiség történelme olyan, mintegy hatalmasan hömpölygő óriási folyam, amely évezredes eseményeket sodor magával. A folyam kezdő forrásáig alig tud eljutni képzeletem, de előttem sodródó árjában benne kavarog az emberi mult, a maga szépségeivel és rútságaival, erényeivel és bűneivel, dícsőségével és gyalázatával, emelkedésével és bukásával, győzelmeivel és leveretésével. Benne látom az örök embert, aki épít és rombol, teremt és semmisit, világosságot gyújt és sötétséget terjeszt, nagy terveket kovácsol és igénytelenűl meglapúl, eszmények szárnyain magasba száll s a földi rögről nem tud fölemelkedni; aki gyülöl és szeret, bosszut áll és megbocsát, megtagadja az igazságot és vértanúja lesz eszményének, háborut szit és békét csinál, bűnt követ el és erényhőssé magasztosul, gyilkol és életet ment; aki bízik és csalódik, akar és lemond, Istent imád s Mammonnak szolgál, fényes kultúrákat teremt s az összeomlott romok felett kesereg, templomokat épit és börtönöket emel, imádkozik és káromkodik, repülő szárnyakat készit és bilincseket kovácsol. Könnyű a vegyésznek a legpiszkosabb folyam vizét is alkotó elemeire [felbontani, de hol van az a lélekbúvár, aki az emberiség történelmének több évezredes folyamát alkotó részeire bontani tudná, hogy láthatóvá legyenek mindazok az emberi szenvedélyek, érzelmek, indulatok és akarások, amelyek azt a folyamot olyan nagyra dagasztották?

Csodálattal nézem ezt a szennyes iszappal és életadó vizzel, halált árasztó, megromlott húllákkal és millió meg millió életcsirával hömpölygő óriási folyamot s partjain állva önkénytelenűl is az a kérdés merűl fel lelkemben, hogy vajjon milyen viszony van a multból jövő hatalmas folyam és a ma élő embere között? Vajjon, mint megáradt folyam a partokra lerakodott szemetet, úgy viszi magával a mult folyama a partokon járó embereket? Vagy pedig az embertől függ, hogy rajta

keresztül, mintegy szűrő készüléken, a szennyes víz megtisztuljon, hogy az ártalmas húllák mérge megsemmisüljön s nemes csirák életre keljenek? Másképpen ez a kérdés oda megy ki, hogy vajjon a történelem formálja-e az embereket vagy megfordítva, az emberek csinálják a történelmet?

Nagy kérdés, amely világnézetek ütköző pontja volt a multban s lesz bizonyára a jövőben is. Az emberiség fejlődése egy egyszerű mechanikus folyamat, — mondják az egyik oldalon — melyet a szükség kényszerítő ereje viszen előre, amelyben az egyén vak eszköze a természeti kényszernek. Vagy pedig: „Minden emberi működés a dolgok halk és sokszor észrevétlen, de hatalmas és fel nem tartóztatható folyásának van alávetve", (Ranke. A római pápák az utolsó négyszázadban. I. k. 28). Vagy végül: a társadalom teremti az egyéneket s nem az egyének formálják a társadalmat. (Materializmus) Az „én" minden, — mondják a másik oldalon. — Csak az van, ami az „én"-ből származik. Egyesek erkölcse formálja a társadalmi intézményeket. „Az emberiség fejlődése egy szerves folyamat az egyén szabad és önkéntes részvételével". Én nem akarok döntő biró lenni ebben az évszázados perben. Elismerem, hogy az egyik oldalon is vannak s a másikon is lehetnek túlzók, akik a kérdés eldöntését megnehezítik. Azt is elismerem, hogy az élet s a történelem nem mindig igazodik a bölcsek elméje által megállapított szabályokhoz. De azt igenis állítom, hogy a történelem leghatározottabb és legáltalánosabb tényezője az ember. Jól tudom, hogy ennek a földnek ember nélkül is volna történelme, amint ezt a geológia tanítja, De mi ez a sovány történelem ahhoz a hatalmasan hömpölygő folyamhoz mérten, amelyben az emberiség multja sodródik tova? Vagy mi volna a Szahara sivatag történelme egy kis középeurópai állam történetéhez mérten? Az emberi akarások, az emberi alkotások, az emberi eszmények, az emberi intézmények, az emberi törekvések s az emberi kultúrák alkotják az igazi történelmet. Éppen ezért én mindenütt az embert keresem. Szeretem a természetet, amelynek csöndjében Isten szavát vélem hallani s melynek csodás fönnsége és végtelensége kimondhatatlan gyönyörben ringatja bízó lelkemet; de mégis mindez a sok szépség eltűnik, ha benne egy magvető vagy egy arató embernek a lelki világát kutathatom. Szeretem a tudományt, amelynek mélységei és magasságai

elragadják lelkemet s gyümölcsei kényelmet biztosítnak testemnek, de mindezek fölött jobban érdekel a tudós, aki új igazságokat keres s azokat megtalálva gyermeki lélekkel örvend az elért sikereknek. Szeretem a művészetet, amelyben az emberi teremtő erő megnyilatkozik, de szeretném látni azt a belső töprengést, amellyel Munkácsi az első Krisztus-képhez kezdett, vagy azt a lelki megnyugvást, amellyel kész művét ő maga szemlélte. A történelemben is nem az események külső hullámzása, nem az intézmények külső nagyszerűsége, nem a győzelem és bukás, nem a haladás és hanyatlás külső tényei érdekelnek annyira, mint inkább az ember és az emberi lélek, mely az események mozgatója volt.

Azt mondta az egykori bölcs, hogy egy fán két olyan levelet, amelyek mindenben hasonlók, találni nem lehet. De a fák levelei között sincsen az a nagy eltérés, mint amennyire külömbözők az emberi jellemek és sajátságok. Az egyik a harci dicsőséget szomjuhozza s ezrek hulláját halmozza össze, hogy azokon magasra emelkedjék; a másik irtózik a fegyverfogástól, mert „aki fegyvert fog, fegyver által fog elveszni". Az egyik vezérségre vágyik s az boldogítja, ha szavára minél többen engedelmeskednek; a másik mint közkatona örömmel végzi kötelességét, hogy önmagán kívül a más felelőssége ne terhelje. Az egyik a nyilvánosság piacán, az emberek tapsai között keresi a maga érvényesülését; a másik a magány csöndjében elmerülve gazdagítja lelki világát. Azt hiszem, hogy nyelvünknek egyetlen fogalom megjelölésére sincsen annyi szava, mint amennyivel az emberi jellemek külömbözőségét kifejezésre juttatja. A fösvény és adakozó, a bosszúálló és megbocsátó, a szerető és gyűlölő, a nagyzoló és a szerény, a kevély és alázatos, a békés és háborus, a mértékletes és mértékletlen, a dúrva lelkű és a jó szívű stb. kifejezések mind az emberi jellemek és sajátságok külömbözőségét fejezik ki. Amikor az erkölcstanban jó és rossz, erényes és bűnös embert külömböztetünk meg: akkor mind a két csoportban az árnyalatoknak végtelen sorozatát kell értenünk.

Ilyen körülmények között ki vállalkoznék arra, hogy a történelem alakjai közül a legnagyobbakat is fölsorakoztassa és jellemezze. Az ember a történelemben is éppen olyan külömböző alakokban jelenik meg, mint a szemeink előtt mozgó mindennapi életben. De ha az erkölcstan az annyira

szétfolyó jellemeket két csoportba tudja osztályozni, én is megkisérlem két táborba sorakoztatni a történelem alakjait. Az egyik oldalon, mintegy vetítő gépen, gyönge szavak világításában megjelennek a *szolgalelkek*, a másik oldalon a *szabadszellemek*.

Bizonyos értelemben mindnyájan szolgák vagyunk. Szolgái vagyunk Istennek, akinek akaratát teljesíteni legfőbb törekvésünk. Szolgái vagyunk hivatásunknak, amelynek betöltésében rejlik életünk igazi boldogsága. De ez a szolgaság még nem jelent szolgalelküséget. A szolgalelküségben a lélek olyen erővel tapad valamely külső, tőle független s akárhányszor vele ellentétes érdekhez, hogy emiatt elveszíti szabadságát s rabszolga módjára vakon hódol annak. A külső érdek szerint a szolgalelkek is külömbözők.

A sorban legelől vannak a *hatalom* szolgái. Nekik a legfőbb jó a hatalom s annak megszerzése és biztosítása: az élet legelső és egyetlen célja. Földi istenek ők, akik maguk írnak maguknak törvényeket. Szerintük sem isteni parancsolatok, sem általános erkölcsi elvek nincsenek. Az az erkölcs, amit a hatalom kíván s az él erkölcsösen, aki a hatalom szeszélyeihez a legjobban tud alkalmazkodni. Figyelni a szelek járására, az élet áramlatainak irányára, előre ellesni a jövendő változásokat és eshetőségeket s azokhoz símulni: ez a helyes életbölcseség. Az emberi társadalom egy nagy csorda, amelynek a pásztorok akarata szerínt kell igazodnia. Jó cselekedet csak az, ami közvetve vagy közvetlenűl a pásztorok érdekeit szolgálja. De azonnal lebunkózni és lehetetlenné tenni minden olyan törekvést, ami evvel ellenkezik. Ennek a lelkületnek legfőbb vágya, hogy minél több mártirt teremtsen, de magára nézve a mártirságot őrültségnek tartaná, mert az homlokegyenest ellenkezik az ő, hasznosságon alapuló erkölcsi elveivel. Ezek a történelemben úgy jelennek meg, mint zsarnokok, kényurak s ezeknek névtelen katonái, kik vértengerben gázolnak s milliók húllájából is készek megépíteni hatalmuk várát. Ilyenek voltak a Herodesek, Nérok, Cézárok és Napoleonok.

A szolgalelkek második csoportjába tartoznak *a törvény és a hagyomány szolgái*. Lelkük a betühöz van tapadva s önálló szárnyalásra teljesen képtelen. Nem a saját eszükkel gondolkoznak s nem a saját lábukon járnak, hanem az előirások útvesztőjében hánykódnak. Sötét börtön az ő lelkivilá-

guk, amelyet a törvény és hagyomány óriási kőfalai zárnak körűl, ahova az élet igazi napja soha be nem vetheti a maga súgarait. Éppen ezért az igazi emberi érzelmek számüzve vannak onnan. Helyes itélet, elfogulatlan szeretet, tiszta erkölcs, a léleknek felsőbbrendü vágyai ismeretlenek e börtönökben. Beszélj itt a lelki szabadságról, az istenországáról, az erény fönnségéről, a lelkiismeret hatalmáról: kigunyolnak e sötét börtön fekete papjai, mert ezekről semmit sem tudnak az ő rideg paragrafusaik. De ha lelked bármiben túlszárnyal a betük korlátjain, ha a benned nyilatkozó isteni kijelentésre hivatkozva, átléped a hagyományok ősi sáncait, ha lelked tiszta igazságát és szent meggyőződését többre tartod a betük sötét börtönénél s eszményeid szárnyain fölülemelkedel az ő szükkörü, kis világukon: akkor azonnal megjelennek a legválogatottabb kínzó eszközökkel, hogy dúrva módon ébresszenek fel isteni álmodozásaidból. Ezek a történelemben úgy jelennek meg, mint inquizitorok, akik a törvény és hagyomány nevében metszik le a lélek magasbatörő szárnyait. Ilyenek voltak Torquemada Tamás, Arbuez Péter, Marburgi Konrád és Caraffa.

A szolgalelkek harmadik csoportját a *tekintélyimádók* töltik be. Bizonyos vallásos rajongás fogja el őket azokkal szemben, akiket akár a törvény, akár a hatalom, akár a születés a magasba emelt. Bálványimádók ők, akik földi istenek előtt borúlnak le. Mint az árnyék a testeket, úgy követik ők bálványaikat, addig, amig ragyog rájuk a hatalom napja. Ott látjuk őket a királyi palotákban s a főemberek házaiban, amint hűséges tekintetüket uraikra emelve, várják és lesik intéseiket. Jajj annak, aki akár a jog, akár az igazság, akár a szeretet nevében föl merné emelni szavát az önző nagyok s a bűnös tekintélyek ellen. Őket csak hódolat illeti. Előttük csak meghunyászkodni lehet. Tagadd meg az igazságot, taposd el az ártatlanságot, üldözzed a legszentebb jogot, gyülöljed az erényt, szeressed a bűnt, vetkőzzél kí emberi méltóságodból s öltözd fel az állatiasság sáros rongyait . . . mégis lehetsz a tekintélyimádók jó barátja. De légy harcosa a legszentebb ügynek, öltözzél fel a világosság tündöklő palástjába, hirdessed az elnyomott és eltiprott emberek jogait, mégis ellened fordúl a tekintélyimádó, ha ezzel az ő bálványai tiszteletét érintenéd. A tekintélyimádók a történelemben úgy jelennek meg, mint

dúrva szolgák, kik Jézust önérzetes hangjáért arculverik, mint hizelgő udvaroncok, akik a bűnt is az erény köntösébe öltöztetik, mint hamis bírák, akik a császár szavának említésére Pilátusként készek az igazságot keresztrefeszíteni.

A szolgalelkek negyedik csoportja az *anyagnak élő s a pénzt imádó* emberek közűl telik ki. Legfőbb kivánságuk, hogy minden, amit megérintenek, arannyá változzék. Eszményük az arany csillogása s hogy ezt elérhessék, nem válogatnak az eszközökben, hanem erkölcsöt, jellemet, vallást és becsületet örömmel hordnak a Mammon lábaihoz, abban a tudatban, hogy csengő pénzre fogja beváltani lelki javaikat. Náluk a pénz nem eszköz, hanem cél. Avval sem törődnek, hogy céljaikhoz milliók verejtékén, könnyein, szükölködésén és éhezésén keresztűl jutnak el. Kapzsiságuk és fösvénységük elnyomja és megöli a léleknek lendületét s mint a szárnyától megfosztott madár, tehetetlenűl vergődnek a föld porában. Számuk egész légió. Különösen háborus időkben, mint a legkülönbözőbb betegségek, úgy elszaporodnak. Amit a háboru megkimélt az ember földi javaiból, ezek a hiénák azt is fölemészteni igyekeznek, hogy gyűlöletes szenvedélyüket kielégítsék. Nagyon sokan voltak és vannak az evangeliumi gazdagtól kezdve a legújabb hadiszállítókig, de a történelem nem tartja méltóknak, hogy nevüket feljegyezze. Ők életükben minden jutalmukat elvették.

De hála Istennek, a történelemben az ilyen szolgalelkek mellett mindenütt ott látjuk a *szabadszellemeket* is, kisebb anyagi erővel, de annál nagyobb lelki bátorsággal. A legtöbbször egymáshoz közel jelennek meg, de azért az ég nem áll olyan messze a földtől, a delejtű két sarka között nincsen nagyobb ellentét, az erény nem különbözik inkább a bűntől, mint amilyen távol állanak a szolgalelkek a szabadszellemektől. Emberek ők is, de az ő levegőjük a szabadság, eszményük a világosság. Mindig egy szebb és jobb világot sóvárgó lelkük bejárja az élet mélységeit és magasságait, hogy mindeneket megpróbáljanak s ami jó azt megtartsák. Céljuk nem az, hogy fölforgassák a kipróbált intézményeket s ledöntsék az ősök által emelt templomokat, mert hisz még az „embernek fia“ sem azért jött, hogy „a törvényt eltörölje, hanem, hogy azt betöltse.“ Hanem céljuk éppen az, hogy az emberi léleknek, ennek a világ legnagyobb értékének, tökéletesedését, fej-

lődését és gazdagodását minden irányban biztosítsák. Biztosítsák erkölcsileg és szellemileg egyaránt. E nagy célt szemelőtt tartva, vizsgálják és értékelik a múltat. A régi intézményeket megrostálják s közülök gondos kézzel kiválogatják azt, ami jó s nem állja útját a lelki fejlődésnek, de könyörtelenűl kigyomlálják a gyomot és a konkolyt, amely miatt a tiszta búza nem fejlődhetik. Áhitatos kegyelettel haladnak el az ősök által emelt templomok mellett, de ha azoknak ablakait benőtte a repkény és folyondár, amelyek miatt az életadó nap súgarai be nem hatolhatnak, akkor azokat szorgalmasan letisztogatják onnan. A mult által nem engedik megfojtani a jelent és jövendőt, de óvakodnak attól, hogy a hamis bálványokkal együtt az igaz isten nevét is bántalmazzák. A rombolást nem öncélnak, hanem eszköznek tekintik arra, hogy a romokból és a romok helyén újabb, szebb s a fejletebb igényeknek mindenben megfelelő épületek emeltessenek. Megtartják a törvényt, engedelmeskednek a hatalomnak s tisztelik a tekintélyeket, megbecsülik a földi javakat addig, amíg azok nem ellenségei az emberi lélek örök jogainak s nem igyekeznek elnyomni az erkölcsi törvényeket; de nyomban fölemelik tiltakozó szavukat, mihelyt azok szentségtelen kezekkel az isteni akaratnak útját állni megkisérelnék.

Jézusról, kiben a legkiválóbb emberi sajátságok, mint egy gyűjtőlencsében, úgy jelennek meg, nem szólva, ezek a szabadszellemek a történelemben most úgy jelennek meg, mint *költők* és *prófétâk*, kezdve Ezsaiástól Petőfiig, akik bátor lélekkel ostorozzák a bűnt, akár az egyszerű kunyhóban, akár a királyi palotában ütötte fel tanyáját, akik szembeszállnak egy fél világ bálványozásával s isteni küldetésükben bízva, ostromolják a sötétségnek ódon várait. Majd pedig úgy jelennek meg, mtnt *apostolok*, értve itt nemcsak a vallás, hanem a tudomány apostolait is, elkezdve Pál apostoltól Nansenig, vagy Cookig, az északi és déli sarkok merész útazóiig, akiknek a saját életük sem drága, csakhogy elvégezhessék a szolgálatot, melyet vettek az Úrtól, akik élet és halál között is készek szolgálni az ügyet, melyet hivatásuknak éreznek. Majd ismét mint *hitvallók* és *hitvédők*, Tertulliántól Bölcs Frigyesig, akik a szellem fegyvereit állítják csatarendbe az elárult és kigunyolt igazság védelmére. Majd úgy tűnnek föl mint *reformátorok*, Servéttől Dávid Ferencig, akik a saját lelkük fényével világítnak be a multaknak mesterkélt útvesztőibe s a saját lelkiismeretüket állítják szembe egy

megvénült világ szédítő és káprázatos külsőségeivel. Más helyen, mint *felfedezők, örök igazságok* meglátói és hirdetői, mint Galilei, kik a hatalom rémítgetései közben is bátor szóval hirdetik: „Mégis mozog a föld." Majd úgy tünnek föl mint nemzeti *hősök*, a Makkabeus testvérektől Kossuthig, kik a szabadság megszentelt zászlója alatt vezetik népüket az „igéret földje" felé. És végül mint *mártirok*, elkezdve Istvántól Husz Jánosig, akik készek máglyára vagy a kereszthalálra, csakhogy elveszített életük árán, életet adjanak másoknak.

Az ős perzsa vallás szerint a világosság és a sötétség örökös harcban állanak egymással; de bármennyi vereséget is szenvedjen a világosság, végső győzelme bizonyos, amikor egy fényes hid fogja a földet az éggel összekötni. Ilyenszerű küzdelem mutatkozik a történelem folyamán a szolgalelkek és szabadszellemek között. Ebben a küzdelemben úgy látszik mintha a szabadszellemek volnának a legyőzött fél; mert nekik építették a börtönöket, alájuk gyújtották a máglyákat és az ő részükre faragták a kereszteket. Míg a szolgalelkek a világi dicsőség káprázatos fényében sütkéreznek. -- De ez a veszteség csak látszólgos. A próféták üldözéséből, az apostolok megkorbácsolásából, a reformátorok máglyatűzéből, a nemzeti hősök szenvedéseiből s a martirok keresztthordozásából áll elő az a megacélosodott igazság, amelyen a pokol kapui sem vehetnek diadalmat, de amelynek sugárzó fénye, mint egy örökégő szövétnek mutatja az útat a lelki tökéletesség ama magaslatai felé, amelyek egykoron ezt a sötét földet a fénylő éggel fogják összekötni.

Vári Albert.

A KÖNNY ÉS A NEVETÉS.

Dr. Ravasz László ref. püspök „A nevetés"*-ről irt, lélektani s erős sociológiai vonatkozású eszay-jét ezzel a meglepő, megpróbáltatásaink között is szokatlan kérdéssel vezeti be: „Ki gondolná, hogy a nevetés lényegében szabadságharc?" — Majd e rövid bevezetés, e kérdés alakjában feltett állítás indokolása után merész költői repüléssel (pl. „Hát azt tudjátok-e, hogy minden nevetés győzelem?. Az élet nevet, a halál soha, tehát ifjúság, erő, igéret és jövő van a nevetésben". — Mintha csak azt mondaná: ha élni, győzni akartok, úgy tanuljatok meg már egyszer nevetni emberek!) helyenként ragyogó stilussal tárgyalja, boncolgatja témáját, hogy aztán befejezésül még az ő, Isten bölcseségén megpihent, érette és vele harcoló, derült főpásztori lelke is a bibliai ige e szelid, borongó sóhajával sóhajtsa: — mindhiába! — „Nevetés közben is fáj a szív". — S lám, a bölcsész, a költő, az ünnepelt, csiszolt elmeél, a dolgok fonák rendje s a gyarló emberi tettek hiábavalóságai fölött bátor bizakodással nevető, szilárd hitű lélek mindazt a sok szép gondolatot, megdönthetetlennek vélt axiomát, miket tételenek megvilágitására és igazolására egymás mellett tömören felsorakoztat, az élet mérlegének csupán egyik serpenyőjére helyezi; hogy — hódoló tisztelettel hajtván meg fejét a dobogó, kicsiny emberi szív szent fájdalmának komor világa előtt — valamiképen egyensúlyozni próbálja a másik serpenyőben elrejtve izzó két kis mondatnak óriási súlyát: „Nevetés közben is fáj a szív", mert . . . — tanulmányának orgonabúgású végakkordja ez — „Nevetés a Fájdalom gyermeke". — Ime, a lenge, szinpompás aranyködfátyol szertehullt; . . . a káprázat megszűnt. Hisz látjuk, hogy az ő nevetése is csak az ő tiszta, emberi fájdalmának Isten képmását magán viselő, nemes palástja volt. Tehát nem földtől elvált *égi*, sem hibák,

* L. „Pásztortüz" 1922. dec. 3-iki számában.

tévedések arzenáljával telített, újjongó, győzedelmes, *gyarló nevetés*, hanem *mosollyá* finomult *könnyes nevetés*, melyben pillanatokra ég és föld ölelkezett. — És itt ... — óh, ezen a verejtékes, szenvedésekkel kikövezett, felmérhetetlenűl nagy úton — eljutútottunk a Fájdalomnak; a mi fájdalmunknak igazi, édes gyermekéhez: a könnyhöz! Nevetés és könny végeredményében mindkettő idegizgalmaknak, vajudásoknak méhéből származott; és mégis — szerepüket oly sokszor elvétve, felcserélve — űzik, hajszolják egymást őrült körforgásban a kicsinyes emberi lét szövevényes útvesztőin időtlen idők kezdetétől megállás és pihenés nélkül. Hányszor sirtok, nevettek, ti emberek; anélkül, hogy könnyeiteknek és nevetéseiteknek értékét ismernétek és kellő módon, helyen, időben alkalmazva, megbecsülve, szívetekbe zárnátok azokat! Sokszor sirtok, amikor nevetnetek s még gyakrabban nevettek, amikor sirnotok kellene. Mily kevés megnyilvánulása van földi életeteknek minden idők történelmének folyamán, melyben magán-, társadalmi-, állami érdekű érintkezéseiteknél nevetés és könny bensőtökben csak úgy véletlenül egymásra találnak, csupáncsak azért, hogy szenvedélyeiteknek izzó tűzében, póriasságotoknak dúrva érzéketlenségében ismét áthidalhatatlan messzeségekre távozzanak el egymástól! S a köztük tátongó űr szélén, melynek szakadékaiban millió, meg millió szív kiontott vére forr, nagy költők dala zeng, lángelmék agya világít, — ti csak álltok, bámészkodtok, hogy újra csak sirjatok, vagy újra csak nevessetek. Sirtok a sírókkal, nevettek a nevetőkkel, vagy nevettek a sírókon és síratjátok a nevetők miatt önmagatokat. Majd ismét újabb, meg újabb, folyton változó, hullámzó, tarka csoportokba verődve, gúnyoljátok, tépitek, szaggatjátok egymást könyörtelenűl; miközben könnyeiteknek és nevetéseiteknek ádáz tusájában kővé dermedt az elnémult Fájdalom! — Az emberi élet circulus vitiosusa, perpetuum mobileje, soha meg nem álló ördög-motollája ez, melyen emberi testek, agyvelők, szívek véres rostjaiból az idő kerekének kimért, dübörgő zakatolása mellett szövődik az egykor talán mindent elfedő, hatalmas nagy gyászdrapéria. Benne égi reménysugárként egyetlen positivum pislákol s vezet: „Küzdj és bízva bízzál!“ S mi küzdünk, bízunk tovább; — sírunk és nevetünk. Keresztjeink nehéz terhe alatt síratgatjuk eljátszott paradicsomunkat. Majd nevető arccal gázolunk a szennyben, vagy

sovárgó szemekkel tekintünk ég felé. Mindhasztalan! Maga alkotta börtönének falát az emberporszem szétzúzni képtelen. Miért? — Mert nevetése s könnyei között idegrendszerében elég egy csekélyke rezzenés, hol újra tanyát üssön az alantas gyarlóság. S ez aztán ott gomba módjára szaporodva, lassan-lassan az élet, a nagy emberi társadalmak békés harmoniáját megbontó, bennük bántó diszharmoniát előidéző köny-nevetés-viharokká duzzad, vagy hatalmas torlaszokká, áttörhetetlen gátakká tömörül, miket a hadvezéri megmentő, fölényes ész a saját önző céljainak megfelelően kihasznál, fékez, szabályoz; — illetőleg fúr, farag, alakit; különböző nevezések alatt száraz paragrafusokba, rendszerekbe foglal és magát Messiásnak, munkáját pedig haladásnak nevezve, atyáskodó gondoskodásának kivül fényes, belül jéghideg, kopott talárjában fennen hirdeti az Idők teljesülését: a Megváltást. Igy lesz az ember önnönmagának bálványa s egyben törékeny, gyönge játékszere. Más felől viszont így lesz Isten egyszülött fiának keresztje a rideg ész magasnak képzelt, törpe csúcsain s az élet és elvakult emberei indulatok egyszer poshadt, máskor viharzó tengerén hajótörött..., árva..., elhagyatott!

De hagyjuk e szédítő perspektivákat. Terjünk vissza frissen hullatott könnyeinkhez s nevetéseinkhez. — Lássuk: mi a köny, mi a nevetés? Mi az értékük külön-külön és együtt, emberi, főleg erkölcsi szempontból?

Nevetéseinknek — miket sokan igen sokra becsülnek s miknek igen sokan elsőbbségi jogot biztositanak — és könnyeinknek oly sok a válfaja; eredetük, tartalmuk, hatásuk annyira problematikus, kuszált, hogy mindezt egy ilyen rövidke essay keretébe belepréselni, ott ismertetni, méltatni emberfeletti munka lenne. Azért én itt a nevetést s a könnyet csak a legáltalánosabb, a legmagasabb és a legszembeötlőbb vonatkozásaiban óhajtom tárgyalni, minden filozófia mellőzésével, kizárólag tapasztalati tényekre támaszkodva.

Nemre való tekintet nélkül az érett embernek akár külső látható, akár belső láthatatlan nevetése egyedül, önmagában még nem az „ifjúság", az „igéret", a „jövő"; legkevésbé az „erő", a „győzelem". Mindezeknek az emberi élet komolyabb, nemesebb részét kitevő lelki értékeknek a nevetés csupán könnyen szétmáló, csillogó zománca, néha áttetsző, díszes felszín, olykor pedig szennynélküli sűrű, vagy elfakult, sza-

kadozott takarója. Az első és második esetben szerv: a harmadikban az egésszel szervesen össze nem függő tartozék. Sőt az se mindig bizonyos, hogy a nevetés alatt viruló élet, tehát „ifjuság, igéret, jövő, erő, győzelem" lűktet, akár szúnyadoz. Egyes esetekben alóla az élet friss lehelete helyett éppen ellenkezőleg a kezdődő rothadásnak illata gőzölög. Tekintsünk csak szét alaposan magunk körül, hamar meggyőződhetünk ennek az állitásnak helyességéről. A nevetés e szerint — hasonlóan a kivül szép, egészséges, de belül férges gyümölcshöz; a tüdóbajban szenvedő arcának gyönyörű pirjához — igen gyakran az élet megtévesztő, hamis árnyalata, mely annak igazi tartalmához nem feltétlenűl, nem szükségszerűteg alkalmazkodik és idomúl. Lehet azonban a nevetés nemes és tiszteletreméltó is. Az erkölcsileg jellemes, őszinte, jó embernek nevetése a legtöbbször az ő értékes egyéniségének értékes tükre, melyből lelki- és érzésvilágának szép, becsülésünkre méltó, jellegzetes körvonalai hűen domborodnak ki, tisztán tükröződnek vissza. De a tükör — sajnos — amilyen drága, ép olyan kényes használati tárgy. Elég egy páratelt, fagyos lehellet, hogy felülete elhomályosodjék s a képnek vége. (Egyelőre ennél a pontnál eltekintek azoktól a nevetésektől, azaz tükröktől, melyek ferdítenek, csalnak.) A nevetésben továbbá lehet öröm, boldogság, jóság, „jövőt igérő ifjúság, erő, győzelem"; és mégis — melyik gondolkozó fő vonja azt kétségbe? — a nagy és intenziv örömet, a nagy és mély boldogságot, nagy és mély jóságot, a nagy jövőt igérő ifjuságot, a nagy erőt, az erkölcsileg nagy és mély győzelmet egyedül a nevetéssel kiábrázolni, kifejezni, kimeríteni lehetetlenség. A nagy és mély jóságában, a nagy és mély boldogságában, a nagy és intenziv örömében, a nagy és nemes győzelmében nevető embernek szeméből könnyek omlanak, vagy — ami még felemelőbb látvány — szeméből a könny ragyog; a köny, ez a csudaszép emberi talizmán, mely a nevetést kimélyíti, értékét növeli és konzerválja. A nevetésnek ekkor többé már nincsen hangja, se szava: mindezek a silány, kifejező eszközök elnémulnak ajakán és ő maga valami nagyobbá, valami magasztosabbá: egy érzékeny, gyöngéd mosollyá szellemül. — Ép így a nagy jövőt igérő ifjúságot s a nagy erőt se a nevetés jellemzi, hanem az elsőt a kiváncsiskodó, az okoskodó, fürkésző, az élet sok fontos mozzanatára kiterjeszkedő figyelem és érdeklődés; — a máso-

dikat pedig a nyugodt, komor méltóság és sziklaszilárd, szerény önbizalom. A természetnek, a nagy mindenségnek grandiozus erői mindennél többet mondó, mindennél ékesebben beszélő, fenséges hallgatásba burkolódznak és sohase nevetnek. A nap hevít, lángol ragyog; az ég dörög, villámlik, könnyezik vagy mindkettő némán, szelíden mosolyog, nem pedig *nevet*. Bátran állíthatjuk tehát, hogy a nemes, erkölcsi értelemben vett „nagy" és „mély" díszítő jelzők leptöbbször a könny és egyetlenegy esetben se a nevetés érdemjelei.

A gömbölyded termetű, joviális, pufók ábrázatú s mindig „nevető" emberek csak látszólag, azaz kicsinyes emberi és nem erkölcsi értelemben vannak „felül". Kevés számú kivétellel tulajdonképen ők képezik a nagy emberi társadalomnak a véletlen, a sors szeszélye, az emberi korlátoltság folytán rugalmas, napraforgó egyéniségük — helyesebben egyéniségtelenségük — miatt felszinre dobott aljrétegét. Soraikból kerülnek ki az emberiségnek tőről metszett, hamisítatlan sarlatánjai: a csúszó-mászók, a kapaszkodók, a verítéken s az emberi nemes gyarlóságon élősködők. Az ily emberek nevetése üres, szintelen: se benne, se rajta szemernyi erkölcsi érték sincs. A nevetésük alatt pedig legjobb esetben sekélyes, pehelykönnyű jellem és lélek, vagy inkább nagy mérvű jellemtelenség és lelketlenség rejtőzködik.

A nevetés önmagában sohase „csuda-gyilok"; még a „nagy kinevetők", a „rettentő khánok" kezében se az. A „nagy kinevetők"-nél, a „láthatatlan hadsereg rettentő khánjainál" nem a nevetés, a gyilok a „csudás", hanem a szív, az ész, a jellem, melyek azt forgatják és a mód, ahogyan bánnak vele. Ezek a mély lángelmék, ezek a „csodadoktorok" ötletes, sziporkázó, szellemes nevetéseikkel, villogó, éles bonckésükkel is a nagy emberi társadalom szervezetének csak a felületén pöffeszkedő, gennyes sebeket tudják eltüntetni, esetleg lemetszeni; de a betegségek csiráját, a fekélyek gyökerét kioperálni nem képesek. Egy Moliere-nek, egy Shaw Bernard-nak — bármennyire ragyogó zsenik — éppen műszerük: a nevetés fogyatékosságai, gyöngeségei miatt nem lehet soha oly nagy és mély hatása, mint egy Shakespearenek, egy Dosztojevszkijnek, egy Ibsennek, vagy egy Strindbergnek. Mennyivel kevesebbet érnek hát akkor a szürke, kis embereknek szellem- s ötlet nélküli nevetései mind az önmagukra, mind a másokra gyakorolt jótékony hatás szempontjából. Ha „minden nevetésünk", mely naponként millió,

meg millió alkalommal izetlenkedve páváskodik és tűnik el nyomtalanúl a világürben, egy-egy „győzelem“ lenne; — mily könnyen végig küzdhetnők így az élet nagy harcát! Ez esetben egészk önnyű szerrel mielőbb az eget is hatalmunkba ejthetnők. Egyebet se kellene tennünk, mint folyton csak nevetnünk, amit manapság — sajnos — ezerféle nüansszal elég bőséges mértékben gyakorolunk. Egyedűl a nevetéssel azonban se saját magunkon, se másokon — lehető legkevésbé a legértéktelenebb embereken —, se életünkön fényes és nagy győzelmet ki nem vívhatunk.

A nevetés igazi terrénuma: elbűvölő, virághímes, tarka tündérkertje a gondtalan, csapongó ifjúság. Itt többbé már — látható és láthatatlan formájában egyaránt — nem egyszerű, csillogó zománc, nem díszes felszín, nem takaró, nem árnyalat, hanem mindezeknél jóval több: kevés híján az egész tartalom; — reánk nézve pedig egy csodás, szép világnak, sírjából feltámadt múltunknak melegen súgárzó, élő visszfénye. Ezen a varázserejű, szivet-lelket elkápráztató tündérföldön a nevetés a maga kicsinységében, a maga édes gyarlóságában fenséges nagy úr, mert benne, szívének kellős közepén ragyog mulandó, anyagias földi életünknek minden veszendő kincsünknél drágább gyémántköve: az ártatlanság ékes koronája. A nevetés itt tündérkirály, ki aranypilléreken forgó, minden emberi műremeknél művészibb álompalotában él — óh! — mely elrebegett picike imákból, régen eldalolt, naiv dalokból, játszi tündérmesékből, édes-fájó emlékeinkből, szertefoszló ábrándjainkból, visszanevető könnyeinkből és visszasíró nevetéseinkből van felépítve. — Előtte milliók hódolnak. Hatalmának fényében összeroppan a bűn, hogy — bár pillanatokra — fejét glória övezze. Birodalmában ércfalnál erősebb hadseregek minden fegyverzetüket elhányva, megsemmisülten, ihletett lélekkel borulnak lábaihoz és varázserejének kábító illatától megittasulva, lánglelkű költők, mint sasmadarak, mint forró, égő sóhajok, az égbe röppennek, hogy számunkra ide lehozzák azt! És végül . . . és végül, féltő, aggódó reménykedéssel, nagy és mély boldogságtól hevesen dobogó szívvel jön felséges színed elé, te tündérkirály! az élet küzdelmeibe belefáradt, redős homlokú gond: az édesatya; — repűl hozzád a rajjongó szeretettől átszellemült Fájdalom, ki téged egykor keblén viselt: az édesanya, hogy mindketten rövid időre mókázó, kis gyermekké válva,

belőled munkakedvet, erőt merítve, benned eggyéforrva, egymást keresve vagy újból egymásra találva, becézgető *nevetéssel* nyujtsák oda néked, mint szent áldozatot, véres verítékkel szerzett, könnyekkel áztatott, puha kenyerüket!

Óh, ti kopott ruhájú, áldott, jó szülők! Ugy-e tudjátok, érzitek? — ha nem tudnátok, tanuljátok meg mélyen átérezve *most*..., *most* megérteni! — hogy *ez a nevetések* és minden, e tündérvarázsban verejtékes könnyek, gondok, fájdalmak között megszületett *nevetés* már nemzeti oklevél, gazdagság, maradandó szépség s hasonlatos a kisded ártatlan, égi tisztaságú nevető gyöngédséghez, mely előtt még a „nagy" Megváltó is szelid alázattal hajt térdet, hogy — a világ aljasságától, a vétkek fennhéjázó képétől, az irástudók, farizeusok, felfúvalkodott nagy senkik fölényes és mégis üres szócsépelésétől megundorodva, elfordulva — karját örömkönnyek között tárja felé: „Engedjétek hozzám a kisdedeket!" Mi, ah, minden korok minden lángagyának vesédig ható, szatirikus nevetése e csilingelő, édes nevetésekhez képest! Ti sivár szivű kegyetlen emberek, ezt a Nevetést, — melyben Mult s Jövő kebleiteken keresztül egyesűl, — kinevetni, keresztre feszíteni ne merészkedjetek! Ennek a Nevetésnek templomába csak verejtékezni..., ártatlan gyermeki lélekkel nevetni vagy — ha szennyréteg burkolta azt körül — csak vezekelni..., hitvallást tenni..., imádozni járjatok! A könny, mit e Nevetés oltárának — elhúnyt, nagy őseitek sóhajaiból, fájdalmaiból, örömeiből és verejtékeiből századok folyamán készült — aranyterítőjére hullattok; a könny, mely a Jelenben arra szemeitekből annyiszor legördül; oh, csak egyedül, ez az egyszer édesen, máskor fáján mosolygó Könny lehet s legyen *most* számotokra az igaz-élet, a „jövő": „ifjúság, igéret, erő és győzelem!" Ne sajnáld könnyeidet, te önző, gyarló ember, se hited, se multad, se a nagy természet örökszép templomában, mert e templomoknak ragyogásából fakadó könnyed az emberiségnek közös kincse; míg *az a másik*, ettől a ragyogástól független s az élet súlyos terheit nem érző, ötletes vagy léha nevetésed a sorsnak csupán kevesek részére biztosított, illuzorius, kétes értékű privilegiuma! Ember-mivoltodban keresd a mélységet és a magasságot! Könnyed abban a mélység s belőle kiragyogó mosolyod a magasság! Ne fetrengj, el ne merülj azért gyáva könnyek között az élet mocsarában; de fölényes, meddő nevetéseknek

az Icarus-szárnyain Istened fölé emelkedni se próbálj! Ismét jól jegyezd meg, hogy nem viháncoló, frivol nevetésed, hanem szíved mélyéből feltörő, bátor kis könnyed az általánosabb, emberibb tulajdon: s mert általánosabb és emberibb, lényedhez fegyverűl is méltóbb, időszerübb és hatásosabb! Könnyelmű, rideg nevetésekben az emberi lelkek egymástól lassan-lassan elhidegülnek, szétválnak; míg forró könnyekben mindinkább összejönnek, eggyéforrnak. Felszínes, áttetsző nevetésünk olyan, mint a gyorsan tovasurranó, csapodár barát: míg szerény, kis könnyünk életünknek tövíses útján mindig jó, engedelmes, hűséges útitársunk. A nevetésed harca lehet nemtelen; — a könnyedé soha! Az örömnek könnye ép'oly tiszta, mocsoktól ment, mint a megbánásnak vagy a fájdalomnak könnye. A nemtelen indulatoknak közködő, verejtékező könnye azért nemes, mert fékezi, puhítja; sok esetben szívünkből teljesen kimossa azokat. A képmutató, farizeuskönny, — mellyel a nevetés ólálkodva prédára les és bravurosan vív, ami különösen a női nemnél gyakoribb eset, — nem könny többé, hanem a könny foltnélküli köpenyét magára öltő, álnok nevetés. Sziporkázó, gúnyos nevetésed, mint javító eszköz, mint támadó fegyver: felületesség: — a könnyed, mint javító eszköz, mint védő paizs, lehet világbirodalmakat ledöntő, hódító hatalom; tengerek mélysége, melyben milliárd élet csirázik, éled és eszmél! Nézd meg a Golgotán, keresztrefeszített Üdvözítőnek szelid szemein imbolygó s vértanúk ezreinek a lelkében égi fénnyé szellemült könnyleplét; — hát nem könnyeket fakasztanak-e szívedből könnyei, hogy azoknak csöndesen szárnyaló mosolyán, hitén hozzá emelkedhess és általuk érette, vele harcolhass!? Amely kebelben a nevetés: „hitvallássá, elvérző áldozattá, hősies aktivitássá, még hősiesebb passzivitássá“, azaz hitté, mosollyá nemesülhet; óh, annak mélyén már régóta a tőlem rajongva szeretett, harcos, kis könnynek balzsamos árja csörgedez! A nevetés egyedül, egymagára legtöbbször csak cifra rongy, silány diadalmi jelvény! — míg a könny a szenvedélyek tisztító nedve; a fájó érzések levezető csatornája; az élet labyrinthusából kivezető vezérfonál; egekbe nyuló, meredek út, melyen a gyengék is fehér homlokkal, Istennel szívükben buknak el s melyen a bátrak, a szerencsések az emberi hivatás homályba vesző, legmagasabb magaslataira juthatnak. A nevetés, mint harci vért és tőr, lehet csípős szellő, fagyos szél, pusztító vihar,

minő a „nagy" kinevetők, a nagy vígjátékirok nevetése; de a szem fényes kárpitján elterülő és a szívre lassan, méltóságosan visszasuhanó parányi könnycsepp feneketlen mélységek örvényéből felsodort igazgyöngy, semmi földi kinccsel meg nem vásárolható, égi ajándék, melyből egész világok sarjadnak ki s melynek ölén világok hamvadnak el, hogy a romokból újak; szebbek, dicsőbbek szülessenek! A nevetésünk igen gyakran életünknek bűnre csábító Mephistója; — könnyünk földi vergődéseinknek a kezdete . . ., piszokban, porban gördülő gyémántszeme . . ., s — óh, hányszor! — befejező, néma hymnusza. A csecsemő sírva jön a világra és könnyei elkisérik őt a koporsóig. A kínjaitól percekre megszabadult, haldokló; az életében legalább *egyszer feltétlnűl* komoly, bölcs, igaz ember, mint ártatlan kisgyermek, reménykedve, összetett kezekkel fohászkodik szerető Istenéhez; s a szemében merengő búcsúkönny — ki tudja? — talán az ő földi léte minden szépségének, szenvedésének utolsót lobbanó, méla ragyogása . . ., és az arcát felderítő, szótalan mosoly talán megerősödött, tisztult hitének a titokzatosan feléd sóhajtó igérete.

Minden fontosabb, sorsodra döntő befolyással bíró lelkimegmozdulás, ami e két végpont közzé esik, főleg lemondásoknak . . ., nevető kísértéseknek sorozatos láncolata, melyekkel szemben tanúsított magatartásod . . ., ellenálló képességed, bátor vagy gyáva könnyeid alkotják nagyobbrészt életed értékének fokmérőjét. Ne tapadj hát a röghöz! Nevetve, bátran mondj le arról, amiről le *kell* mondanod; de könnyeiddel védjed azt, amit Isteneď, multad, jövőd érdekében meg *kell* védened!!

És, ha szellemes, illanó, akár hitetlen, fölényes nevetésed — mondjuk — „lényegében szabadságharc" is (azaz legtöbbször kínzó gondolataidtól, testi és lelki szenvedéseidtől való hasztalan megszabadulási vágy: *erőlködés)*, ki tagadná azt, hogy e szabadságharcot nagy testi- és lelkimegrázkódtatások esetében egész sikerrel, teljes diadallal nem a nevetés, hanem a könny vívja meg?! A nevetés e viharokban félénken meplapúl, előlük gyáván vagy csúfosan leverve elódalog, hogy — a csatazaj, a halálhörgés elmultával, kellő pillanatban megjelenve, — érdemtelenül bekasszírozza a nem őt illető tapsokat és homloka köré fonja igénytelen, kis hőse: a könny által saját élete feláldozásával kivívott győzelemmel ölébe hullt babérlombjait. Miért kérkedel hát te üres, léha Nevetés, orzott kincseiddel

mikért elnyomott, szomorú társadnak, a Könnynek elődjei verejtékeztek?! A nemes könny és a nemes veríték nemcsak lényegében, hanem még formájában is egy és ugyanaz; — amiből önként következik, hogy a könny és nem a nevetés bensőnknek a komolyabb, tartalmasabb szabadságharcosa. — A selypítő, édes, kis gyerek jön-megy, játszik szaladgál, csacsog, lepkéket űz...; az arany-ifjú vicceket gyárt, verseket farag, ábrándokat hajszol és mindkettő elbájolóan, ártatlanúl nevet: míg a meglett férfi s jó ember szívének könnyei között verejtékezik! A nevetés — a multból vagy a tiszta gyermeki nevetésből fakadó nevetés kivételével — a gondterhelt, férfi kebelben egy csöppet se szabadsághős hanem igen gyakran szürke, falánk kakukfiók, melyet festett képű, kegyetlen anyja: az öröm, a benne sajgó, Fájdalom ölére csempészett. A nevetést is csak a könny mossa széppé, naggyá és dicsővé. Vagy nem sírva vigadtak-e nagy őseid, magyar testvérem?! Megőrzött és megbecsült könnyeidnek méhében a nevetésed mosollyá halkul, melyből az Alkotó s a nagy mindenség égi karának szent zsolozsmája zsong: Nevetésed ellenben önmagában — hű kísérőjét a könnyet megtagadva — néha irigy, önző, zárkózott természetű kényúr, ki már arra is elsápad és torzzá görbíti undok száját, ha a mások szenvedésének bár pillanatnyi megenyhülését látja. Egyes esetekben ismét mesterséges, színtelen álarc, szemfényvesztő bűvészmutatvány, ahol vért szürcsöl és jóságot mímel. Némelykor zsarnoki gőggel zárja a könnyet s a fájdalmat szíveteknek és lelketeknek redőibe csupán csak azért, mert egy másik arcon minden percben feltünhető, rivalis zsarnoktársának részvétbe burkolt gúnyjától remeg. Gyakran csal, ámít, Potemkinfalvakat fest, bohóc modjára ugrál s gondjainkat és fájdalmainkat mámoros álomba ringatja, hogy aztán ébredésükkor annál gyötrőbben szaggassák azok keblünket kifigurázásuk retorziójaként. Igy fest a nevetés, mint szabadságharcos, mint szabadsághős „én"-etekben, ti emberek! A nevetés tehát egyedűl küzdeni..., sikeres, vértelen *belső* és *külső* szabadságharcot vívni vagy nem tud vagy nem szeret. És, ha valamit tesz, munkájának a bére minidig magas ár. Megszünteti ugyan pl.: a csiklandozásból eredő feszültséget; de ténykedésének a helyén ég is ám a bőröd! Eloszlatja ugyan megkövült fájdalmadat: de cserébe jutalmúl elrabolja az öntudatot. Az intenziv, mély fájdalmában felnevető ember többé már nem öntudatos

lény, hanem élő-halott, őrült. Nevetéssel a nyomort, a szenvedést, a fájdalmat csak takargatni, leplezni, ideig-óráig elaltatni lehet; de *felszabadítani*, meggyógyitani nem! Ne nevetéseddel áltasd sorsüldüzött, szenvedő embertársadnak nyomorát, hanem inkább adj neki egy darabot verejtékeddel — óh, hányszor másoknak a verejtékével vagy verejtékén — szerzett, könnyes kenyeredből! A nevetésed legtöbbször csak arra alkalmas, hogy épen legérzékenyebb, legnemesebb, legtisztább szívű és lelkű embertársadat sebezd meg vele. Nagyon kényes, komplikált szerkezetű fegyver ez: használatának a helyéhez, mikéntjéhez és idejéhez érteni kell! Ha nem ismered, ne nyulj hozzá!!

A könny, habár nem is szünteti meg, habár nem is olvasztja fel mindig pillanatok alatt testi és lelki szenvedéseinket; de legalább enyhíti, mersékli azokat s így munkája eredményesebb, őszintébb, kevesebb bérrel is megelégedő és mégis tökéletesebb. Könnyed azonban fakadjon szívednek mélyéből s legyen bátor harcos! Irtózz gyáva könnyeidtől, mert a gyáva könnyek — akár a te szemedből, akár mások szeméből ömlenek — ellankasztanak, sorvasztanak és lassanként kirothasztják belőled az életenergiát! A gyáva könny épen olyan káros, mint a nemtelen nevetés, amely viszont nemtelenné, értéktelenné teszi érzésvilágodnak esetleg egyébként hasznos és értékes javait. Kövesd Megváltódnak verejtékező, ércnél, sziklánál szilárdabb, de azért szelid, jóságos könnyeit, melyekre égő, forrongó kebledben felépítetted hitednek templomát! A gyáva könnyek és nemtelen nevetések megingatják: az ártatlan nevetések, a bátor, igaz könnyek, a tiszta verítékből kisarjadt mosolyok pedig erősítik, megedzik e templomodnak még roskadozó oszlopait is. Krisztusodnak megsemmisítő, szerény, határozott kézlegyintésével útasítsd vissza vigyorgó Ördögödet és akkor nem kell félned se élettől, se haláltól!

Szívednek a nevetése lyra, dal; a könnye szomorújáték; a mosolya hit. És amilyen lelken szűrődik át a nevetésed, olyan a dalod; milyenen a könnyed, olyan a sorstragédiád; s aminőn mosolyod, olyan a hited.

Ahol a könny és nevetés élete végleg megszakadt, ott dermesztő tél, ijesztő csend honol.

Ahol a könny és nevetés egymást megértő szeretetben élnek, ott Isten országának jótékony meleget árasztó napja világít.

Ahol a könny és nevetés eggyé válnak, mosollyá szellemülnek, ott Isten lényének parányi öröktüze lángol és ragyog. Az esőcsepp, a harmatcsepp talán Istennek földre ejtett könnyei; az esőcseppben, a harmatcseppben fürdő, bájos kis virág, fűszál, búzakalász talán a „Föld"-nek Feléje szálló, esdő fohásza; s az égen ívelő tündérszép szivárvány talán az Ő földre lesugárzó könnyes mosolygása.

A nagy mindenség teremtményei: a dalok, a lények mosolyokban fogantatnak, *(e mosolyokra ébren őrködő gonddal vigyázzatok!!)* . . . fájdalmakban születnek . . ., szenvedésekben érnek és nőnek naggyá . . . s könnyekben tisztulnak meg, hogy beláthatatlan időn túl — ki tudja? — ismét mosolyokká szellemüljenek. Egszerű, világos, megérthető örökigazság ez: s nem pythagorasi álom — véssük a lelkünbe! A „lenni, vagy nem lenni" problemáját pedig és mindazt, mi örökrelytély, öröktitok marad a számunkra, bízzuk csak nyugodtan Ô reá: — kit, ha elmélyültél, szerető szíveddel bárhol megtalálhatsz — Gondviselőnkre, a mosolygó, szép lelkek és a nagy mindenség nagy Alkotójára! Úgy legyen!

(Torockó.) *Dr. Balogh József.*

A VALLÁS JELENTŐSÉGE ÉS SZÉPSÉGE.

Vallás mindig volt s mindig lesz.

Az emberi lélek a vallásban találja meg hitét, reményét és szerelmét.

Míg ki vagyunk téve a szenvedélyek viharának és a csalódásoknak, addig vallásra szükségünk van. Minél jobban érezzük emberi elménknek szük korlátait, annál szükségesebb a vallás. Emberi bölcseség a vallást sohasem pótolhatja. Csak a vallás erejével lehet a tökéletességnek magasabb fokára emelkedni. A való tudomány is csak Istenhez vezet s minél jobban elmerülünk annak búvárlataiban, annál jobban érezzük a hitnek szükségességét, mely nélkül sem egyén, sem társadalom, sem népek, sem a nepekfölött uralkodók nem élhetnek.

Ha a materializmus lenne is a jövő vallása s az istenségnek oltárai lerombolatnának s ezeknek romjai felett a zsarnokság trónjai épülnének fel, — az emberi gyöngeséget s e gyöngeség érzetét az sem lesz képes kiküszöbölni. Isten úgy alkotta nemünket, hogy támaszra legyen szükségünk, mi előtt meghajlunk. Az ember mindig valami felsőbb lényt fog keresni, ki előtt leborul, alázatosan megnémul s akihez áhitattal imádkozik. Az imában megnyilvánuló élő hit életünknek Istenben való lakozása s az emberi szívnek egyik legnagyobb kincse. Akit a hit jó cselekedetekre nem buzdít, annak mi marad hátra e világon? Annak a véghetetlen ég valóban nem más, mint egy kietlen nagy puszta.

A természet nagyszerű jelenségei is hinni késztetik az embert. Nincs ember a világon, kinek keble fel nem indulna, midőn egén cikázó villámok között felhangzik a mennydörgés szava — *legyen Isten!* Van tehát valami a természet nagyszerű csodáiban, mi szívünk fölött nagyobb befolyást gyakorol, mint azt büszke filozófiánk meg merné vallani. Istent lehet eszünkkel keresnünk, de csak az emberi lélekben és a szívben lehet megtalálni, mert a lélek beszél Istennel, a lélek él Istenben; a szív termeli az érzést, az érzés tölti be a gondolatot,

nemesíti meg az eszmét. A szív és a lélek kapcsolja össze az istenit az emberivel.

Meg kell találnunk az Istent! Istent csak erős hítű és erős szívű emberek találhatják meg. Ilyen embereket egyedül csak a vallás képes nevelni. E téren domborodik ki a vallás igazi **nevelő értéke** s **óriási jelentősége.**

A vallás az emberi lélekben nemcsak eszmél, gondolkozik, hanem állít, alkot, saját erejének tudatára jut és hatalmat gyakorol az emberek felett. Mint kiolthatatlan, hatalmas érzés eszméinek határozott alakot ad és a rokonérzésű embereket tömöríti s igen nagy szervező és vonzó erejénél fogva az embereket felekezetekké hozza össze, kik ebben a szervezetben nem külső szükségnek, hanem belső lelki állapotok vonzalmának hódolnak.

A vallás az erkölcsi érzet mellett a leglényegesebb jel, mely az értelmes embert az oktalan állattól megkülönbözteti; a legfontosabb tényező az egyed, a család és az állam életében; alapítója és fentartója a civilizációnak, a tudománynak és művészetnek. Széppé teszi a földi életet, ápolja tehetségeink legjavát, lendületet ad a léleknek, erőt az akaratnak s ezek által ápolja az egyéni, családi és a társadalmi boldogságot. Emeli a törekvés, a munka és a küzdés vágyát, az élet ösztönét, támogatja az embert a létért való küzdelemben, nemesíti fegyvereinket s jó cselekedetekkel gazdagítja egész életünket.

Megtermékenyíti az elmét, megnyugtatja a szivet, szabad, boldog embereket teremt. Megtanít elmélkedni, szeretni. Behálózza az emberiséget az okoskodás szálaival s megaranyozza az életet a költészet nemes gyönyöreivel; telerajzolja az emberi szellemet a mértan gyakorlati idomaival, a művészet ragyogó színeivel. Eszmékkel és fogalmakkal tölti be a vágyódó emberi lelkeket. Megragadja a képzeletet, felemeli érzelmeinket, felmagasztalja a hitet, magával ragadja a művészetet, melyet megtisztít s megszentel; az ember lelkének közvetlen, még a nyelvnél is kifejezőbb tolmácsává, a népnek mindennapi kenyerévé válik.

Természetes és szükségképeni megnyilatkozása az emberi szellemnek s mint ilyen élni fog, ameddig csak emberek élnek.

Az emberek vallásos fogalmai nagyon változatosak, de mindenik ugyanazon lelki szükségek kielégítésére szolgál. Az ember különféle oltárai előtt épen lelkületének legnagyobb vágyaiban, legnemesebb aspirációiban ugyanazon rejtélyek

magyarázatát, ugyanazon bajok vigasztalását keresi. Ezért majdnem minden vallásban, mint annak **szépsége,** kifejezésre jut három magasztos gondolat: *az istenség eszméje, az isteni gondviselés* és a *halhatatlanság.*

Az *istenség eszméje* minden vallásnak egyik legfőbb alapelve. A művelődés kezdő fokán levő népek is, midőn a természet jótékony vagy ártalmas hatalma előtt leborulnak, nem magát a tüneményt, hanem a felső hatalmat és értelmiséget imádják, mely azt a tüneményt akarata szerint szabadon igazgatja. A művelt ember vallásában olyan az istenség eszméje, mint a nap, mely mindent eltölt világával, mindent áthat meleg sugaraival s melynek reflektált világát mindenütt megtaláljuk, de amelybe gyönge szemünkkel egyenesen néznünk nem lehet, mert: „Léte világít, mint az égő nap, de szemünk bele nem tekinthet."

Az istenség nagy gondolatát, ki a teremtésben keresi, mindenütt fel fogja találni. Már a természet puszta látása is meggyőzi az embert az istenség létéről, akkor a természet tanulmányozása sem ingathatja meg ezt a meggyőződésünket. Mert a világ nem lett kevésbe nagy, mióta megtudtuk, hogy egyes ködfoltokban, melyek a csillagok közt lebegnek, egész világrendszerek vannak; életünk sem vált kevésbé bámulatossá, mióta a mikroszkop megmutatta, hogy az eddig ismert lényeken kívül a lényeknek véghetetlen sora létezik. Mindig több és több okot találunk a csodálkozásra s ez a tisztább látás csak emeli bámulatunkat, mellyel a mindenség teremtője előtt meghajlunk.

A vallásnak másik szépsége s talán legfontosabb tana: *az isteni gondviselés.* „Ki a gondviselésben nem kételkedik, az előtt minden egyéb kétely elveszti kínzó fontosságát" -- mondja báró Eötvös. Mert az embert akármennyi veszteség érte is, ha az isteni gondviselésben való bizodalmát megtartotta, a sors csapásai nem sujthatják le. Hisz nincs nyomorultabb teremtés a világon oly embernél, ki az anyagi világon kívül vagy felül álló istenségnek gondolatát elismerni nem akarja vagy hinni nem képes. Pedig a világ minden hatalma, élvezete és dicsősége mi azon meggyőződéshez képest, hogy egy határtalan jóságú és hatalmú lénynek közvetlen gondviselése alatt állunk? Teljesen logikátlan azoknak a gondolkozása, akik az istenség létezését kétségbe vonják, másfelől az isteni gondviselést tagad-

ják. Hiszen az a mindenható erő, mely akarata által a mindenséget létrehozta, nem szűnt meg erő lenni. Ha néha egyes komolyabb gondolkozókban a gondviselés, sőt az istenség iránt kételyek támadnak is, ezeket csak azon igazságtalanságnak látása támaszthatja szívükben, melyet földi dolgainkban tapasztalunk, de ezen okoskodás csak addig megcáfolhatatlan, míg emberi létünket földi életünkkel bevégzettnek tekintjük. Itt nyomul előtérbe a *halhatatlanság eszméje*, mely az egyedüli, de egyszersmind tökéletes megfejtése e látszó ellenmondásnak.

Egy hang tiltakozik az emberi öntudat rejtelmes mélységében az elmulás gondolata ellen. A lángelmék irodalmi és művészi alkotásaiban mindenütt ott lappang a halhatatlanság gondolata. A vak Homér az istenek fényes hazájáról danol. Sokrates a kezében tartott méregpohár mellett a jövendő élet bizonyosságáról vitatkozik. Elmulni buta szó! — így szól Göthe s utal az emberiség örök hitére, mely szerint a látszólagos halál mindig egy új élet születése. Az az oxigén-atom, amelyet kilehel a tölgyfa, a gyermekbölcsőbe száll, hogy ott az élet lehelletévé váljék. A haldokló utolsó fohásza talán virággá válik vagy zöldelő mező mosolyává, mondja Flammarion. Az anyag és erő nem pusztulhat el. Egyik is, másik is csak alakot változtat s így a fejlődés és a hervadás körélete csak egymást váltják fel, s így a halhatatlanság nem egyéb, mint az eleven erőnek új alakokon keresztül folytatott állandó élete.

E világon az örök elpusztítási törekvésből támad minden élet. A lét azzal szüli a létet, hogy meg akarja semmisíteni azt. A földbe esett magot meg akarja rothasztani a talaj kémiai hatása s ezzel kicsiráztatja; a naprendszer minden egyes tagja a másikat önmagába akarja belevonni s ezzel örökre biztos útján megtartja; bennünket szakadatlan tűzzel éget az anyagcsere rajtunk átözönlő tűzfolyamata és az égés következtében piros az arcunk, meleg a vérünk, szeret a szemünk. A növény életéhez az ásvány pusztulása szükséges, az ember életéhez növénynek, állatnak halála kell. Igen, mert minden támadás, ami az életet éri, tulajdonképen felfejti, kibontja, diadalra juttatja annak alvó erőit és rejtett gazdagságát.

Fáj, nagyon fáj nekünk, igaz hívő keresztényeknek, hogy még most is vannak sokan, kik nem akarják elismerni a vallás nagy, erkölcsi jelentőségét, nem akarják megérteni, átérezni annak szépségeit, fölfogni fenséges magasztos gondolatait. Pedig

aki nem tud hinni, annak szelleme a kétely és bizonytalanság örök háborgása miatt soha megnyugodni nem képes s lelke egyensúlyt veszít abban a szörnyű ürben, mely az élet vágyai és a halál vágyai között tátong. A hitetlennél a kötelességek elértéktelenednek s kezei közül a feladatok kisiklanak. Életét nem tölti be a felelősség komoly érzete s állati tengődésének korlátolt határai között sohasem élvezi a végtelenség gyönyöreit s az örökkévalóságnak büszke öntudatát.

Csak Isten adhat világosságot! Ezért még a tévelygők lelkében is ápolnunk kell a vallásos érzést. De ha eredményes munkát akarunk végezni, le kell szállnunk a bérctetőről, a tudományok magasságából az igazi élethez, az igazi igazsághoz, az igazi úthoz, a fáradó, a törtető *néphez*. Az út, mely hozzájuk vezet, az igazi út. A verejték, melyet ontanak, az érzések hullámjárása; a csók, mely ajkukon csattog — az indulatok viharzása; — a dal, mely lelkükből csendül ki, a gond, melynek árnya keblükben borong; a könny, melyet a szenvedés sajtol ki belőlük; az áhítat, mely időnként megszállja őket: együttvéve adják az igazi igazságot, amely kacagja a remeték aszkétizmusát s a tudósok kategóriáit, mert az ők realizmusa az egyetlen talaj, amelyben a hitnek magva megfogan, kicsirázik, virágot hajt és gyümölcsöt érlel.

Az istenadta nép természetes élete megoszlik ég és föld között. Érzékeivel a földé, ihletével a mennyországé. Tehát mi ne az Olimpus magaslatán keressük a lelki kincseket, hanem a néplélek mélységes tengerének hozzuk felszínre gyöngyeit, hogy a néplélekben lakó égi szikrák melegítsék a közérzületet. Ragadjuk ki a vallást a világias szellem áradatából, mely csak hitetlenséget terjeszt s helyezzük azt vissza oda, ahol Jézus helyét megjelölte volt: az emberek szívébe és lelkébe. Forró, keserű könnycseppek sirása helyett értsük meg már a kor intését s továbbra is ne akarjuk elhazudni az óra és feladat komolyságát. Gyermekeink pici keze kér, hogy mentsük meg számukra az élet kalászát, az ég mosolygását, arcuk kacagását, lelküknek nagy, vágyó, akaró élethitét s ne engedjük, hogy jövőjüket könyörtelen, örömtelen, sírig vonszolt robottá rombolja a végzet.

Dr. Szolga Ferenc.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

(Amerikai Egyházak Statisztikája.)

Dr. E. O. Watson, az Amerikai Egyházak Szövetségtanácsának statisztikusa nemrégiben közölte az 1922. évi jelentését, mely az Egyesült Államokban a különböző egyházak számára 1,220.428 tagszaporulatot mutat, jóval nagyobbat, mint bármelyik megelőző évben. Az unitáriusok számára 4624 tagszaporodást tüntet fel.

Az összes egyházak tagjainak száma e legutóbbi hivatalos kimutatás szerint 47,461.558. Megjegyzendő, hogy, a róm. kath. egyházat kivéve, tagoknak csak azokat a felnőtt férfiakat és nőket számítják, kik valamelyik egyházközség vezetője előtt ünnepélyesen kijelentették, hogy az illető egyház tagja óhajtanak lenni s ez elhatározásukat néválaírással is megpecsételték. Az elmult évben a tagszaporulat megközelítőleg 50%-al nagyobb, mint a megelőző öt évben együttvéve. 9591 új gyűlekezet alakult, 15.252 lelkész szenteltetett fel a lelkipásztori munkára. Az összes gyűlekezetek száma ma 243.590 ; 214.583 lelkésszel.

A tagszaporulat átlag számítva naponkint 3345 volt az elmult évben. Ez átlagos számítás szerint minden nap 42 lelkészavatás történt és 26 gyűlekezetalakítás.

A lelkészhiány nem ép oly nagy, mint ahogy abból a tényből lehetne következtetni, hogy a gyűlekezetek száma 29.007-el nagyobb, mint a tényleges lelkészeké. Sok lelkész, különösen vidéki helyeken két vagy több gyűlekezetet is szolgál. Ezenkívül számos missziói intézmény és vidéki egyházközség világi férfiak vezetése alatt áll. A világi férfiaknak ez az egyházi tevékenysége különösen jellegzetes vonása az elmult esztendőnek.

Amiatt az egymástól kölönböző módszer miatt, ahogy a tagok számának összeállítása a különböző egyházaknál történik, köztük összehasonlítást tenni nagyon nehéz. A róm. kath. egyház pl. 18,104.804 tagot számlál, de tagoknak számítja mindazokat, akik megkereszteltettek. Az evangélikus protestáns egyházak (nem tévesztendő össze az európai lutheránus egyházzal) 27,454.080 tagot mutatnak ki, de csak a felnőtteket számítják.

Az a harminc egyház, mely hivatalosan is összeköttetésben van a fenti szövetséggel, 20,722.142 tagot és 149.436 gyűlekezetet számlál 119.077 lelkésszel. Szaporulat az elmult évi

gyarapodással szemben 869.261. Lélekszámuk, a gyermekeket is beleértve 59,021.718.

Az összes egyházakban a lélekszám, beleértve a gyermekeket is s mindazokat, akik megkereszteltettek vagy bármely körülmény folytán egyházi szolgálatot vettek igénybe: 98,878.367.

Az egyházak és kormány által kölcsönösen aprobált táblázat a következő:

Protestáns	78,113.481
Róm. kath.	18,104.804
Zsidó	1,600.000
Mormonok	604.082
Orthodox keletiek (görög és orosz)	156.054

A zsidókról a kimutatás ugyanaz, mint a megelőző évben. Az összeállítás alapja a keresztényekétől az ő változó számítási módszerük miatt különbözik. Maguk a zsidó hatóságok a zsidó lakosság számát az Egyesült Államok területén 3,300.000 nél többre becsülik.

Jóllehet több nagy egyház részéről az évi kiadásokat illetőleg jelentés be nem érkezett, a kéznél fekvő adatok szerint az egyházak híveiktől 16,628.894 dollárt gyüjtöttek. Az összes költségek, mit fedeztek is, 505,052.978 dollár volt.

A tagszaporodás jórészt a róm. kath. egyház nyereségének tulajdonítandó, mely 219.158 lélekszaporodást tüntet fel; a Püspöki Methodista egyház 122.975-öt; a Délvidéki Baptista Konvent 97.116-ot és a Nemzeti Baptista Konvent (néger) 74.570-et. A róm. kath. egyháznál, összehasonlítva az elmult öt évi tagszaporulattal, mely évenkint átlag 432.766 volt, kisebb tagszaporulat mutatkozik.

Az egész országban a legtöbb lelket a Methodista egyházak számlálnak; lélekszámuk 23,253.854. Mindjárt a Methodisták után következnek a Baptisták 22,869.098 lélekszámmal. A harmadik a róm. kath. egyház 18,104.804 lélekkel. A negyedik nagy egyház a lutheránus 7,013.854, ötödik a presbiteriánus 6,726.698 lélekszámmal.

Legszembetűnőbb az orthodox keleti egyházak lélekszaporodása, mely nem kevesebb, mint 10%. Számuk az elmult évben 411.054-ről 456.054-re emelkedett. Ez egyrészt a görög orthodox egyház jólszervezettségének, másrészt a görög hítűek nagyszámú bevándorlásának tulajdonítandó. A Methodista Protestáns egyház az elmult öt évi veszteséggel szemben 8000 szaporodást mutat.

Míg a gyülekezetek számát illetőleg a Krisztus Tanítványainál (Disciples of Christ) és a Congregácionálistáknál egyaránt apadás mutatkozik, addig az egyháztagok számát illetőleg mindkettőnél szaporodást látunk és pedig az előbbinél 8826, az utóbbinál 19.046 tagot. A Püspöki Egyház (Episcopalian) az előző évekkel szemben a tagszaporodást megkétsze-

rezte. Az unitáriusok 4624 új tagot nyertek, ami csaknem 4%. Igy az ő tagjainak száma e kimutatás szerint 108.560.

A „Christian Science"-isták (Evangélium erejével gyógyítók) egyháza 1759 gyülekezetet jelentett be 3598 olvasóval; a tagok számát azonban nem jelöli meg. Az Adventistáknál 2567 tagveszteség mutatkozik, minthogy az egyháztagok száma az 1922-iki jelentés szerint 133.666 a megelőző évben kimutatott 136.223-al szemben. A Mormonok 16.164 új tagot nyertek.

A legutóbbi hivatalos statisztika szerint tehát a különböző felekezetek tagjainak száma s az 1922. évi szaporulata vagy vesztesége az alábbi táblázatban tüntethető fel:

	Egyháztagok száma	1922. évi szaporodás	1922. évi veszteség
Adventisták	133.666	—	2.567
Északi Baptista Konvent	1,274.250	13.843	—
Délvidéki „ „	3,374.165	97.116	—
Nemzeti „ „ (szinesek)	3.253.733	74.570	—
Egyéb Baptista alakulatok	265.387	—	656
Testvérek (német Baptisták)	136.432	2.322	—
Keresztény Egyház (Egyet. Ker. Konv.)	94.153	—	2.931
Názárénusok	47.942	szaporodás nincs jelezve	—
Swedenborgiánusok	7.066	766	—
Kongregácionálisták	838.271	19.046	—
Krisztus Tanítványai	1,218.849	8.826	—
Orthodox Keletiek	456.054	50.000	—
Evangéliumi Egyház (nem azonos az európai úgynevezett evangélikusokkal)	259.417	9.321	—
Északamerikai Ev. Zsinat	317.986	43.126	—
Evangélikus Társulatok	15.708	188	—
Quäckerek (Friends)	106.548	930	—
Mormonok	604.082	16.164	—
Lutheránusok	2,515.662	49.017	—
Mennoniták	91.603	321	—
Püspöki Methodisták	4,279.586	122.975	—
Délvidéki Püspöki Methodisták	2,405.257	59.190	—
Protestáns Methodisták	186.275	8.000	—
Egyéb fehér Methodisták	85.295	109	—
Afrikai Püspöki Methodisták (színesek)	551.766	—	—
„ „ Methodista Zion (színesek)	412.328	—	—
A színesek Püspöki Methodista egyháza	366.315	—	—
Moraviánusok	32.820	597	—
Északvidéki Presbiteriánusok	1,722.254	34.557	—
Délvidéki „	411.854	14.769	—
Egyéb „	268.284	3.120	—
Protestáns Püspöki Egyház	1,118.396	36.818	—
Reformátusok	525.161	14.256	—
Római katholikusok	18,104.804	219.158	—
Üdv-hadsereg	52.291	6.242	—
Egységhívők	108.560	4.624	—
Egyesült hívek	390.472	7.143	—
Univerzalisták	58.566	—	—

Dr. Csiki Gábor.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Dr. Makkai Sándor: A vallás az emberiség életében (172. lap). A vallás lényege és értéke (151. lap). Erdélyi Ref. Egyházi könyvtár, Torda 1923.

E vaskos kötet, mely Makkainak két nagyobbszabású, egymástól teljesen független és önálló tanulmányát foglalja magában, csak nem régen hagyta el a sajtót. Nemcsak a szűkebb értelemben vett erdélyi, hanem általában a magyar vallástudományi irodalomban is számottevő munka, nemcsak terjedelmével, hanem tartalmánál fogva is s épen azért illőnek tartjuk, hogy bővebben foglalkozzunk vele annál is inkább, mert az egész mű hangja a tudomány magaslatán álló objektiv fejtegetésekkel próbál megfelelni a szóban forgó kérdésekre s eltekintve egy némely, különösen a kereszténység tárgyalásánál itt-ott mutatkozó dogmatikus felfogástól, nemcsak minden pap és teológus, hanem minden gondolkodó művelt ember nagy haszonnal és tanúlsággal olvashatja.

Az első tanulmány („A vallás az emberiség életében") a vallás történeti képét adja. Szerző abból indúl ki, hogy noha a köznapi felfogásban *sok* vallás van, mégis tulajdoképen csak *egy* van, mert „a vallás élmény, s maga az az élmény, amelyben véges és tökéletlen emberi lélek egy, vele szemben teljesen más, mert végtelen és tökéletes, — és magával mégis rokon, mert azonoslényegű lélekkel: az *isteni szellemmel* való összekapcsolódását átéli, ez az élmény minden vallásos alakúlat mélyén egy és ugyanaz, teljesen azonos leiki törvények szerint keletkezik, folyik le, ölt testet és valósul meg". (1. lap.) A vallás története azért nem egyéb, mint a mindig ugyanazonos vallásos élmény tükröződése az emberiség fejlődő világnézetében és erkölcsiségében (3. lap). A vallásos jelenségek már most bizonyos csoportokat alkotnak s ezek alapján a mű a következő fejezetekre oszlik: I. Az isteni. Az isteni, mint a vallás tárgya A) a természetben, B) az istenképekben, II. A

kultusz. III. Az ige (azoknak a jelenségeknek az összesége, amelyekben az isteni természet és akarat az ember számára megnyilatkozik). IV. Az ember. V. Az élet. VI. A világ. VII. A vallási synkretizmus.

Maguk a fejtegetések a gazdag történeti anyag alapján biztos kézzel vannak megírva s az adatok áttekinthetően csoportosítva. Részletesen nem foglalkozhatunk velük, csupán egy pár megjegyzésre szorítkozunk. A 47. lapon a következőket olvassuk (s ez minket unitáriusokat különösebben érdekelhet): „az isteni ökonomiának a szentháromság dogmájában való kifejezése *elvileg* nem bontja meg a kereszténység monotheizmusát és szellemiségét s a keresztény lélekre nézve csupán oly *symbolizmust* jelent, amely nem magának az isteni lényegnek tagoltságát, hanem működésének menetét és aspectusait akarja szemléltetni". — E szerint tehát a szentháromság dogmája egy szemléltető eszköz akar lenni. Nagyon helyes, mi azonban úgy gondoljuk, hogy a szemléltető eszközök a dolgok megvilágitására és könnyebb megértésére szolgálnak. Már pedig ebből a szempontból a szentháromság dogmája igazán nem mondható sikerült szemléltető eszköznek.

A 118 lap B) pontjában az igéről és a testet öltött igéről szóló szakasz nagyon dogmai izű. A logos fogalma mint szellemi és ideális, mint „isteni gondolat" nagy értékű és gazdag jelentésű, mint „metafizikai reálitás", mint incarnatio vagy bármi egyéb — homályos és érthetetlen. — A protestáns kereszténység szellemi-erkölcsi jellegének megrajzolása a 127. oldalon találó. A 155. lapon a racionalizmus és ideálizmus szembeállítása nem fedi a valóságot. Még csak azt jegyezzük meg általában, hogy az egész történeti fejtegetést az emberi szellem fejlődésének gondolata hatja át s ez a szempont uralja. A fejlődés gondolata, irányának a kereszténységben, mint végső fokozatban való megállapodása több helyen igen meggyőzően és világosan van feltüntetve.

Az említett műnél minden erényei mellett is sokkal érdekesebb és eredetibb a második tanulmány, mely a vallásbölcsészet alapvető problémáit öleli fel. Cime: A vallás lényege és értéke. I. része a vallás filozófiai vizsgálatának történeti typusait tárgyalja. A II. rész a vallás lényegét, a III. értéket. A történeti rész foglalkozik a) azokkal a fölfogásokkal, melyekben a vallás mint másodlagos jelenség szerepel és b) azokkal.

melyekben mint elsődleges (sui generis) realitas tunik fel. Ez a felosztás methodikai szempontból igen helyesnek bizonyult, mert ez alapon sikerült a sokféle nézetek mindenikét a maga helyére elhelyezni s így a fölfogások tömkelegében világos és áttekinthető képet nyújtani. Ez a történeti bevezetés minden tekintetben figyelmet érdemel. A legújabb műveket és felfogásokat is felöleli, alaposan ismerteti s a maga álláspontja alapján elbirálja. Kitünő tájékoztató a régibb, de különösen az újabb vallás bölcséleti irodalomról.

Csak egy pár megjegyzésre szorítkozunk. Helyenkint (pl. Descartesnél és Leibniznél) túl sokat foglalkozik a problema körhöz szorosan nem tartozó általános bölcseleti alapvetéssel. – Ugy gondoljuk, hogy a racionalismus lesujtó kritikájában szerzőt ez irányzat ellen érzett antipathiája vezeti, mert minden helyes kritikája mellett is érezhető az animozitás nemcsak itt (24. skv. lapok), hanem a mű más részeiben is mindenütt, ahol az értelemről és az értelmi megismerésről esik szó. Kantnak is talán többet köszönhet a vallástudomány, mint szerző gondolja, ha másért nem, hát azért, mert a hit és tudás fogalmát és határait pontosan körülirta.

A második fejezetben szerettünk volna többet és behatóbban olvasni Schleiermacherről. Csodálkozunk, hogy Jacobi F. H.-vel oly röviden végez, holott pedig az ő felfogása és ismeretelmélete alapvető fontosságú a hitbeli megismerés elsődleges jellegének megállapítására nézve s különben is sok rokonságot mutat szerzőnek a második részben kifejtett álláspontjával – Windelband „Szentséges"-ről szóló értekezésének túlnyomó nagy fontosságot tulajdonit s „megállapitásait", mint valami nagy revelatiót tárgyalja (később is), mig Wundttal szemben kissé szigorú. Olyant nem lehet mondani (33. lap), hogy „a népléleklan eszméje fikció, néplélek nincs". Kétségtelen, hogy a néplélek nem reálitás olyan értelemben, mint az egyéni lélek, de azért a „népléleklan eszméje" nem fikció s néplélek is van, mint az egyesek hatásfonatainak összesége és együtthatása. A 43. lap fejtegetéseivel, ahol az van mondva, hogy a filozofia önálló jellegét az emberi megismerés lehetőségeinek stb. vizsgálata adja meg, továbbá, hogy a tényleges-séget az értékek világával az ismerő emberi szellem köti össze, nem érthetünk egyet, mert a megismerés probléma köre a filozofiának csak egyik ága, másfelől pedig az érték a té-

nyekben vagy van vagy nincs s ha nincs, úgy semmiféle módon bele nem suggerálható. Csak egy világ van s ebben vannak az értékek is; értékvilágról beszélni értékes tények nélkül lehetetlenség, közvetitőre pedig nincs szükség, mert a kettő (tény és érték) együtt van.

Még csak egyet. Ha Böhm Károlynak a vallásra vonatkozó megállapításait tárgyaljuk, jól meg kell különböztetnünk munkásságának első korszakát, mely „Az ember és a világa" halála után megjelent IV.-ik kötetéig tart és a második korszakot, mely jelentékeny eltéréseket mutat az előbbivel szemben s mely az emlitett IV. kötetben mutatkozik. Munkássága első feléből a vallásra vonatkozólag maradandó megállapítása az, hogy a vallás is értékelést feltételez; a vallás minősége az értékelési álláspont fejlettségétől függ; amilyen az értékelő, olyan a vallása is (I. 65. l.). Többet nem mondott, nem is mondhatott. Álláspontja nem tűrte, hogy többet mondjon. Az érték legfőbb birája, mérője itt a fejlettség legmagasabb fokán álló öntudatos, nemes intelligencia; ennek nincs szüksége semmi támaszra, semmi supranaturalisra, mystikusra, sem a szentség fogalmára. Ellenben igenis megmondta mindezekről a maga véleményét „Mystika az értékelméletben", „A megértés" stb. c. értekezés némely fejezeteiben és az Athenaeumban álnév alatt megjelent Medveczky birálatában (a „Pascal tanulmányok"-ról), melyeket szerzőnek is fel kellett volna említenie legalább cím szerint. Az emlitett tanulmányok a Böhm világos fejének, éles itéletének és kérlelhetetlen vaskövetkezetességének pompás megnyilatkozásai. A IV. kötet már más. Nagy továbbfejlődés és nagy küzdelem önmagával. Itt már szóhoz jut sok olyan fogalom, amiről ezelőtt nem is hallottunk s ezek között a „szentséges" is. „Irányadó" kutatásokat azonban e téren nem végzett, mint a szerző állítja (114. l.), bizonyára nem is volt szándékában, legfennebb útbaigazításokat adott. Windelbanddal e téren pedig egyáltalán nem értett egyet.

A mű második felében a szerző a problema megfejtésére irányuló saját nézetét adja elő. A bevezető fejtegetésben („A problema") röviden elintézi a theologia rationalis ósdi fölfogását, kimutatja az u. n. istenléti bizonylatok hiányát és fölösleges voltát. A theologia régi formájában megszünt tudomány lenni (71.) s csöndesen átalakult vallástudománnyá. Ez a tudomány módszerében a történeti, lélektani és filozófiai

tudományok eszközeivel dolgozik, tárgya azonban speciális s ez a tárgy többé nem Isten és az isteni dolgok, hanem a vallás ténye maga, az emberi szellem vallásos élete. Az a kérdés már most, hogy hány szempontból lehet tudományos értelemben a vallás realitásáról beszélni. A vallást lehet úgy tekinteni, mint történeti tényt, mint lelki élményt és végül filozófiailag, amikor az egyetemes emberi szellem életében való jelentőségét és értékét kutatjuk, mely ismét a dialektikai és értékelméleti szempontokra utal (75.). Ez adja meg a tárgyalás anyagát. A vallás történeti tényének a vizsgálata már megtörtént az előbbi műben. Itt tehát először a vallásról, mint lelki élményről van szó. E fejezet eredményei a következők. A Böhm Károly lélektanán felépülő általános psyhologiai megalapozás után a szerző kimutatja, hogy a vallásos élmény nem racionlis élmény, sőt egyenesen a racionalitással való ellentéte jellemzi. A vallásos hiányérzet az egyéniség tehetetlenségének, örökkévaló igényeiben gátoltságának keserves kínja. Midőn veszélyben van a lelkiség, mikor az örök egyéni lélek sorsa forog kockán, akkor áll elő a megváltás utáni vágy, akkor keressük az emberfeletti hatalmat, amely segítségünkre siet. E vágy feszültségének tetőpontján a léleknek egy uj funktioja nyilik meg; ezt bennső, lelki érzékelésnek nevezhetjük, amely az emberfeletti és világfeletti realitást fogja fol s neve: hit. A hit az istenképben a végtelen és tökéletes élet realitását megragadja és átéli (84.).

Nem részletezünk tovább, nehogy hosszadalmasak legyünk. A szóbanforgó fejezet, a mű második felének kétségtelenül legsikerültebb, legtartalmasabb része. Fejtegetései tömörek és mélyenjárók. A tömörség és elmélyedés különben mindvégig jellemzik Makkait. Az is kétségtelen, hogy az említett fejezetben volt legtöbb mondanivalója. A dialektikai fejezet a tárgy természetéből folyó nehézségekkel küzd, de ez is lendülettel végződik (105.-től kezdve). A racionális megismerés mellett (melynek tárgya az érzéki, extenziv tapasztalat), van szerinte irracionális (intenzív) megismerés, melynek tárgya Isten képe. Az előbbinek alapja az értelem, az utóbbié a már említett hit. Ez a felfogás sok rokonságot mutat Jacobiéval s kétségtelenül alapos kritika tárgya lehet, melybe itt nem bocsátkozhatunk. A Makkai fejtegetéseinek értékét nem is annyira ebben az ismeretelméleti megalapozásban kell keresnünk,

hanem abban, hogy a tudományos gondolkozás minden rendelkezésére álló eredményét helyesen tudja felhasználni, hogy a vallásnak az egész élet átható erejét, hatalmát igazolja s ebben az eljárásában mindenütt tisztult és emelkedett szellemi és erkölcsi meglátásai vezérlik. A vallás reálitásának lélektani kifejtése egészen sikerült, míg a dialektikai talán nem is fog úgy sikerülni, mint az előbbi, a tárgy természeténél fogva. A racionalisnak és irracionalisnak, az értelemnek és a hitnek merev széllyeltartásából sok legyőzhetetlen nehézség származik. Vajjon nem lehetne-e pozitiv eredményre jutni akkor, ha az irracionalist a racionális folytatásának és nem ellentétének, a hitet pedig az értelmi megismerés szükségképeni következményének fogjuk fel.

A vallás értékéről szóló III. rész 1. pontjában, mely a szentségesről szól, semmi olyat nem találunk, ami e fogalom tartalmának tisztázásához közelebb juttatna. Annál értékesebbek mind elméleti, mind gyakorlati szempontból a 2. pontnak (A vallás és a kulturértékek 123. l.) megállapításai. Szó van itt a vallás és tudomány, a vallás és művészet, a vallás és erkölcsiség viszonyáról. Az eredményt nem részletezzük, egyetértünk vele. A babonáról és a szektáról szóló két fejezet zárja be a könyvet; mindkettő érdekes megfigyeléseket tartalmaz, az utóbbi pedig különösen is felhívja magára a figyelmet aktuálitása miatt.

A fentiek alapján ajánljuk e munkát minden érdeklődőnek, de különösen papjainknak figyelmébe. A szerzőnek őszintén gratulálunk. Bár eljönne már az idő, hogy egy unitárius egyházi könyvtár is meginduljon s az előbb ismertetetthez hasonló müvekkel ékeskedjék! *Dr. Varga Béla.*

Az Út. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára V. évf. 1—3. szám. Szerkesztik és kiadják: Dr. Imre Lajos, dr. Makkai Sándor és dr. Tavaszy Sándor. Előfizetési ára évi 80 leu.

Négyévi szünetelés után ismét barázdába állott „Az Út", amelyet nemes munkájában régebben is szivesen követtünk s most is készséggel ajánlunk olvasóink figyelmébe. Hiszen, amint mondja: „Nem az üres vitatkozás, nem a tudományos aprólékosságok, hanem az *építés* jegyében született, abban akar dolgozni most is." A szerkesztők tisztában vannak a gyakorlati lelkipásztorkodás nagy jelentőségével s azért mondják: „Nem a vitatkozó, nem a tudóskodó, hanem az anya-

szentegyházért élő és abban munkálkodó *pásztor* eszményét óhajtjuk kialakítani." E nemes és szent cél szem előtt tartásával a gyakorlati lelkipásztori munka minden ágában, mint az igehirdetés, a kultusz, vallásos nevelés, a missziói munka, követésre méltó célokat tüz ki, szempontokat jelöl meg és utasításokat ad. Lelkipásztorainknak annál is inkább nélkülözhetetlen olvasmány ez a derék folyóirat, mert a mi egyházi életünkben ez a talaj, még mindig parlagon hever.

Keresztény Egyháztörténelem. Irta *Vári* Albert vallástanár. Minerva kiadványa. Kolozsvár. Ára 25 leu.

Tankönyv-irodalmunk egy igen értékes művel gyarapodott. Vári Albert „*Keresztény Egyháztörténelem*" címen megírta a keresztény vallás fejlődés-történetét kezdettől fogva napjainkig. Rövid bevezetés után hat korszakra osztja anyagát: I. Az őskereszténység 33–313-ig. II. Az egyházi hatalom megalapitása 313—800-ig. III. Az egyházi és pápai uralom 800–1215-ig. IV. A pápai és egyházi hatalom hanyatlása 1215–1517-ig. V. A reformáció és a katholikus visszahatás 1517–1648-ig. VI. A protestantizmus győzelme és áldásos hatása 1648-tól napjainkig. Amint ez a tartalmi megjelölés mutatja, a könyv felöleli és jellemző nézőpontok alá helyezi az egyháztörténelem minden kiemelkedő eseményét. Az unitárius nevelési érdekeket szolgálja „Az unitárius egyház kialakulásá"-ról szóló fejezet, amely az Egy-Isten hitének kialakulását mind külföldi, mind hazai vonatkozásaiban eleven és lelkes szinekkel rajzolja meg.

Az anyag módszeres és helyes beosztása mellett a tankönyvet világos előadás; szines, meleg, szép stilus jellemzi. A hivatalos engedélyezés a középfoku oktatás V. osztálya és tanítóképzők számára jelöli ki tankönyvül, de véleményünk szerint a nagyközönség is haszonnal és élvezettel forgathatná. Örülünk, hogy az unitárius nevelésügy ezzel az értékes könyvvel egy lépést tett az önállóság felé. A könyvet meg lehet rendelni az unitárius egyház pénztári hivatalánál. *P. D.*

Farcádi Sándor: versek. Brassó. 1923. 8 r. 80 l. Ha Farcádi 15 helyett csak 4 verset (*Ádám az űrben. A lázongó Kain. Ősszel. Ballada*) nyomtatott volna ki e füzetkében, azt mondanám, hogy nemcsak tehetséges poéta, hanem fejlett műizlésű kritikus is. Mert ez a négy vers ügyes. Igazi költészet ugyan csak az *Ősszel* cimüben van, a másik három jól perdülő

verssorokba szedett szellemes és aktuális ötlet. A halhatatlanságtól tehát mindenik távol áll, de hiszem, hogy különösen humoros *Balladája* az adóbecslésről sokáig élvezetes szatira marad (mit, mellesleg szólva, szavalóinknak szives figyelmébe ajánlok!) Mint compositiót sikerűltnek tartom a II. számú *Téli képet* is, bár stiláris kidolgozása nem elég gondos. Ennyi a fűzetnek sikerült része.

A többinek a művészethez kevés köze van. Vagy ismert hazafias frázisok, vagy tulságosan egyéni érdekű szerelmi ábrándozások vagy az évszakoknak szimbólikus magyarázatai. Nem vonom kétségbe, hogy ezek a versei is valóságos lelki élménynek szüleményei; azt sem kétlem, hogy Farcádi benső inspirációra írta őket; gondolatainak és érzéseinek nemességében sem kételkedem. Azonban mindez kevés; a művészetben a jószándék semmi; itt az alkotásnak önmagáért kell helyt állnia. Nem elég csupán költőileg érezni, kell a műalkotáshoz rutinos nyelvi készség, erő, műérzék annak eldöntéséhez, hogy van-e a mondanivalónak egyetemes érdekessége; gyakorlott szerkeszteni tudás, mi a szemléletes előadásmódnak alapkívánalma, mindenek fölött önkritika annak megítéléséhez, hogy minő témának minőszerű kidolgozására elegendő a poétának tehetsége. S hogy a legnehezebbet is említsem, kell elég lelkierő könyörtelenül összetépni a kevéssé vagy épen rosszúl sikerült verseket még akkor is, hogyha készülésükhöz a poétának nagyon kedves emlékei fűződtek.

Ezek bizony súlyos kivánalmak; elismerem, hogy első sorban a magosabb igényű költőkkel szemben jogosultak. Hát Farcádival szemben?

Legyünk őszinték és mondjuk meg nyiltan, hogy a fűzetkének egyetlen verse sem sikerült egészen. Első olvasáskor egyik-másik még megkapja figyelmünket, de ismételt átlapozáskor érdektelenül hagynak. Még tüzes *A lázongó Kain*-ja sem tud lelkünkbe vésődni, mert dacos pathosza inkább napi jelentőségű eseményekhez, mint a létnek valamely egyetemes vonatkozású témájához kapcsolódik. Hanem ha egészen sikerült verse nincsen is, részleteiben sikerült verse van több. Milyen költői két sor a *Székely szántó*-ban ez:

Mert százszor szent a rög, hová folyt
Vérünk s most arcunk gyöngye hull.

Vagy az *Őszbe tévedt nyári lelkek* 3 sora:

> . . . lekéstem szárnyazúzva,
> Fejem beeste őszi dér, —
> Már bot vezet s halál kisér.

Milyen pattogó daktilus és spondeus ütemekben irta *Én a sors labdája* c. lemondását (bár itt bántó a versnek pattogó ritmusa szemben a merengő tartalommal). Mindezek kétségbevonhatatlan jelei a tehetségnek. Sőt idézhetném *Az én hitem*-nek e versszakát is:

> Engem tépászhat bóra, számum, orkán,
> Elöntheti árral hajóm a viz:
> A végső deszkaroncson is hiszem, hogy
> Partot érek — és hitem partra visz.

Ebben van forma és erő.

Hanem ennek a tehetségnek van más oldala is. Ugyanis a stiláris hanyagságnak annyi jelével találkozunk a füzetben, hogy azt már nem hallgathatjuk el. Vét a magyar szórend ellen. Ehelyett: torkom más szakítja ki, — ezt irta: *torkom, ki más szakítja*; idegen ez a sor is: *Koldus előtt zárt sok be kaput.* Feltünőbb sok rosszképzésű szava: *libált* tulról a szél, hiába *ring* tavaszi fény újra, elfogott a *kerge* kin, én nem *súnyom* le főm, az en nyakamba *nem szeg* lomha járom, (a szellem) felém is gyilkosan *bakugrál*, *rángnak* a gúnyos mély szemek, letépve *hörren* száz levél, sok szép remenyt *elteleltem*, *talpszűknyi* a tettmező, dalom *imázva* felzenél stb. stb. Vannak valóságos kinrimei · egyszer — terccel; rontva —csonka, stb. Nincs helye költeményben az ilyen tajszólasnak: én is *hozzuk* tartozom. Értelmetlen az ilyen sor is: Kuvik *rikkan* s füttye *zeng*. Ezt sem hallottam még: *brúgóz* a méh.

Ha már most szembeallitom a füzet jó es rossz tulajdonsagait, nehezen tudok kielégitő vegeredmenyt megállapitani. A fantazianak, az általánosabb vonatkozásu es egyúttal mélyebb tartalomnak, a formai virtuozitasnak hianyával szemben egyedül néhány szellemes otletre tudok ramutatni. Pillanatnyi hatashoz olykor tan ennyi is elég, de ki tartos sikerre vágyik, az *vesse mélyebbre a hálót!*

(b. i.)

Halmágyi Samu költeményei. Halmágyinak eddigelé három verskötete jelent meg nyomtatásban. Az első *(Még egyszer — és mindig* cimen) 1915-ben jelent meg s 1914 májusától ez év decemberéig készült verseit tartalmazza. A világháború megérzése s az első csaták hangulata e kötet tartalma. A második kötet *(Hadak útján)* az 1915-ben készült verseket foglalja magá-

ban. E kötet tartalmát szerző az előszóban így jelölte meg: „Öröm s bánat hullámai e költemények. Bánatunk nem volt örömtelen, hisz mi vagyunk a győzők. Örömünk nem volt bánattalan, mert a győzelemnek ára van." A harmadik kötet *(Utam)* 1923-ban jelent meg, tartalma s jelleme egészen elüt az előbbi kötetektől. Azok mind hazafias versek, melyekben akár diadalról, akár vereségről, akár reményről, akár bánatról volt szó, mindig átcsillámlott rajtuk a nemes értelemben vett magyar önérzet. Ez a békebeli kötet csöndes, merengő bölcselkedésnek szüleménye. A diadalmas, fényes világ a háború után szürke hétköznappá változott; a sok szép remény helyén a mindennapi gondok színtelen virága nőtt.

Halmágyinak harmadik verskötete ennek a kilátásnélküli, magábafojtott reményű mai napnak tipikus kifejezése. Hiába keressük benne a költői képzeletnek játékát, nincs ott; nem duzzadnak a költemények forrongó szenvedélyektől; a költő nem bízza magát sem az ihletre, sem a vágyra, sem az ösztönre, egyedül józan önmérsékletének enged. Lemond pompás költői képekről, nem próbál semmi versbeli virtuózitást. Érezni lehet, hogy csak félig jön magától tollára a költemény, félig mesterségesen kell megcsinálni azt. Olyan ez a poézis, mint a mai mindennapi életünk.

Mienk csak a szándék lehet csupán,
Erény és bűn itt mutatja magát.

A tett már nem a mienk, „szerencse vagy balsors formálja át." Valóban nehéz szomorúbb folytatását találni az előbbi diadalmas érzésű köteteknek. Ott mi csináltuk a világtörténelmet, itt hab vagyunk a hullámzó tengeren.

Akik a művészet csillogó játékát keresik a költészetben, azok Halmágyinak e verskötetét nagyon művészietlennek fogják találni. Mintha nem is volna *forma* a költészetben, annyira művészietlenül használja a verselés külső elemeit. Nehézkes és tulságosan prózai. De akik a társadalom lelkiállapotának visszatükröződését keresik e kötetben, megfogják állapíthatni, hogy sok embernek lelke él bennük. Szinte azt mondhatni, hogy valóságos kortörténeti becsű emlék e három kötet.

Szeretnők azonban, hogy Halmágyi költészete ne csak tükör legyen, melyben mi sajátmagunkat látjuk, hanem legyen az a valóságnak égi mása is, mely fáradt, megfélemlített s gyakran csüggedő lelkünknek bátorítást, eszményeket, életkedvet ád. A magyar költészetnek ma ez az igazi hivatása. *b.i.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Bölcsészeti vagy gyakorlati? A magyar unitárius egyház teologiai akademiájának 1922–23. isk. évi értesítőjéből olvassuk, hogy az igazgatóság az ötödik tanszék betöltésére nézve olyan irányú javaslatot tett, hogy a *bölcsészeti* tanszék sürgősen töltessék be. (5 l.) Nekünk a bölcsészetnek a hittudománnyal való viszonyát illetőleg megvolt a magunk felfogása amint azt folyóiratunkban annak idején nagyjában leszögeztük.[1] De a mellett is szivesen udvözölnők a teol. igazgatóságnak a bölcsészeti tanszék betöltésére vonatkozó előterjesztését, ha az nem a *gyakorlati tanszék* rovására menne. Egyházunk közvéleménye már évek óta hangosan sürgeti a gyakorlati tanszék betöltését Ezt látjuk a lelkészképzés reformjára beérkezett sok rendbeli javaslatban, a reform-bizottság tárgyalásaiban, az egyházkörökből bejött inditványokban, és az E. Főtanácsnak sürgető határozatában és egyenes rendeletében Éppen ezért meglepő most a teol. igazgatóságának mindezekkel homlokegyenest ellenkező előterjesztése, ami, ha figyelembe vétetnék, akkor az az eset állana elő, hogy teológiai akadémiankon lenne 5 rendes tanár de közöttük éppen a gyakorlati tárgyaknak nem lenne képviselője, holott pld. a kolozsvári ref. teologia 4 rendes tanára közul is már egy gyakorlati. Mi is nagyrabecsuljuk a tudományt. De a mi viszonyaink között ezen egyetlen felsőbb intézetunk elébe más célt nem tűzhetünk, mint a *lelkészképzést*. Lelkészeinktől első sorban azt varjuk, hogy a néppel bánni tudó, a mindennapi életben, a lelki pasztorkodásban a misszioi tevékenységben érvényesulo, szóval az egyházért élni, küzdeni és áldozni tudó lelkipásztorok legyenek. Még a nálunk sokkal erősebb anyagi és számbeli alapokon álló reformátusok is ebben látják a mai viszonyok között a lelkész-nevelés célját. A gyakorlati teológia is tudomány Csakhogy ezt *élettudománynak* lehetne nevezni. Hivatása abban áll, hogy az elméletet és az életet egymással kapcsolatba hozza, hogy az elveket a gyakorlatra alkalmazza, hogy mint egy közvetitő legyen az akadémia és a mindennapi élet között s ez által a világot a keresztenyi igazságok magaslatai felé emelni segitsen. „Nem a vitatkozó, nem a tudóskodó, hanem az anyaszentegyházért élő és abban munkálkodó *pásztor* eszményét óhajtjuk kialakítani". — mondjuk a ref.

[1] L. Ker. Magv. LIV. évf. I füz. 63 lap jegyzetét.

teológia nagynevű tanáraival[1] együtt mi is. Miképpen szolgálhatjuk ezt a célt, ha teológiánkon éppen a gyakorlati tárgyakat melléktárgyakká degradáljuk, vagy pedig más irányban lekötött óraadók kezére bízzuk. Nem, ez nem viszi előbbre a mi lelkészképzésünket. Továbbra is az elméletek terére izoláljuk-e teológiánkat, vagy pedig a gyakorlati élettel hozzuk kapcsolatba? A folyó évi Főtanács lesz hivatva e nagyjelentőségű kérdésben dönteni. Videant consules!

Téli programm. A jó pásztor egész éven át szeretettel gondozza nyáját s arra törekszik, hogy az övéi közül egy is el ne vesszen, hanem gyönyörű és kies helyen legelve, mindenik folyton gyarapodjék a lelkiekben. Azonban földmivelő népünk nyáron szétszóródva a munkamezőkön mindennapi kenyerét keresi. Ekkor el van foglalva nemcsak testileg, hanem lelkileg is. Ez az időszak kevésbé alkalmas az intenziv lelkipásztori munkára. Azonban, amikor már a föld megadta az ő gyümölcsét, amikor már a természet kincses kebelét egy időre bezárja s az emberek ismét otthonukba s a meleg tűzhelyek felé kivánkoznak: ekkor nyilik az igazi alkalom a lelkipásztornak missziói tevékenysége kifejtésére. A szorosan vett hivatalos tevékenységén kivül most tehet sokat hivei lelki épitésére, s a vallásos elméletek gyakorlati megvalósitására. E tekintetben közel sem szabad lelkiismeretünket megnyugtatnunk avval, ha egy pár szindarabot betanitottunk az ifjuságnak, vagy pedig egy-két jól jövedelmező mulatságot rendeztünk. Ezek is javára lehetnek népünknek, mert elvonják egy időre a korcsmától, kártyától vagy más káros szórakozástól, de nekünk nagy célunk érdekében ennél sokkal gyökeresebb munkát kell végeznünk. A mi gyülekezeteink nem nagyok. Igy semmi lehetetlenség nincsen abban, hogy minden lelkipásztor állandóan hiveinek ütőerén tartsa a kezét. Ebből a célból minél gyakrabban fölkeresi otthonukban, tőlük személyesen tájékozódik vágyaikról, szenvedéseikről és érzelmeikről. Ez amig előnyére van szószéki munkájának, másfelől erős kapcsot teremt a hivő és a lelkipásztor között. Ezenkivül a téli időszak igen alkalmas a különböző egyesületi élet föllenditésére, szolgáljon az az egyesület anyagi vagy lelki célt. A lelkésznek egyiktől sem szabad idegenkednie, de mindenesetre az ő szemei első sorban az utóbbiakra néznek. De nagyon sokszor az utóbbit is csak az első segitségével lehet megvalósitani. Ahol ez még nincs meg, ott elsősorban rá kell nevelni a népet az egyesűleti életre. Az első lépéseknél kár volna nagy és távoli célok kitűzése. Fokozatos lépéssel juthatunk fel a szép kilátásokat nyujtó hegyesúcsokra is. Mindig alant kell kezdeni s úgy emelkedni magasabbra; soha többet nem igérni, mint amennyit adhatunk; lankadatlan s az

[1] Az Út V. évf. 1. szám, 1. lap.

akadályoktól vissza nem rettenő kitartás: ezek a legjobb vezérelvek az egyleti élet kifejlesztésében. A megizmosodott gyermeket már lehet keményebb táplálékkal is tartani. A gondos pásztor előre elkészíti, hogy a helyi viszonyok között mit és hogyan fog épiteni. Ugyancsak a téli időszak a vetés ideje a *tanítók* és *tanárokra* nézve. Napszámos munkát végez itt is az, aki csak az előírások rideg betűjét nézi. De az igazi nevelői munka csak ezen túl kezdődik. Nekünk ma nem fentoskodó tudósokra, hanem erős jellemekre van szükségünk. Azok, akikre a szülők legféltettebb kincseiket lelkinyugalommal bizzák, csak ugy felelhetnek meg a nagy bizalomnak, ha a tudás mellett a jellemet is formálják s a tudomány mellett a vallást és az erkölcsöt is célnak tekintik. A történelem, az anyagi gondok és nélkülözések mellett, nagy felelősséggel terhelte meg ennek a kornak nevelő munkásait. Csak az felelhet meg hívatásának, aki érzi lelkében a felelősség sulyát s a felelősség tudatával indul el az új barázdában.

Vallásszabadság. Románia alkotmánya, mely a „Monitorul Oficial" 1923 márc. 29-iki számában hirdettetett ki, a vallásszabadságra vonatkozóan a 22. §-ban ezeket mondja: „A lelkiismereti szabadság korlátlan. Az állam az összes vallásoknak (culte) egyforma szabadságot és védelmet nyujt, amennyiben azok gyakorlása nem érinti a közrendet, a jó erkölcsöket és az állam szervezeti törvényeit. Az orthodox-keresztény és a görög katholikus egyházak román egyházak. Az orthodox román egyház, lévén az a románok nagytöbbségének vallása, *uralkodó* egyház a román államban, a görög katholikust pedig *elsőbbség* illeti meg a többi vallással szemben. Az orthodox román egyház független és az marad bármely külföldi hierárchiától, megőrizvén azonban egységét a dogmák tekintetében a Kelet ecumenikus egyházával. Románia egész királyságában az orthodox-keresztény egyháznak egységes szervezete lesz az őt alkotó összes papi és világi elemek részvételével. Külön törvény fogja megállapitani ez egységes szervezet alapelveit, valamint a módozatot is, amely szerint az egyház saját szervei által és az állam felügyelete alatt vallási, kulturális alapitványi és vagyonkezelési ügyeit vezetni és igazgatni fogja. Az orthodox-keresztény egyház lelki és kánoni kérdéseit egyetlen központi zsinati hatóság fogja szabályozni. Az orthodox-keresztény egyház metropolitáit és püspökeit egyetlen külön törvény előirásának megfelelően fogják választani. Az *állam és a különböző felekezetek viszonyát törvény fogja megállapitani.*" Ezek azok az alaptörvények, amelyek Románia területén a vallásszabadságról intézkednek. A törvénynek azt az intézkedését, amely szerint az állam az összes vallásoknak *egyforma* szabadságot és védelmet nyújt, megnyugvással vehetnők tudomásul, ha a valláson az Erdélyben századokon át kifejlődött szabad vallásgyakorlatot és az

egyházak autonom jogait is értené. De annak szövegében csak a kultuszról van szó s így a különböző egyházak autonomikus jogai még mindig a levegőben lógnak. De ennél még nagyobb aggodalomra ad okot a törvénynek az az intézkedése, amely a különböző egyházak között különbséget teszen, amikor megkülönböztet „uralkodó“ (gör. keleti) „elsőbbségi“, (gör. kath.) másodrendű (a többi egyház) egyházakat. Milyen távol áll ez a „tökéletes egyenlőség és viszonosság“ nagy elvétől, melyet az 1848. XX-ik törvénycikkben vivtak volt ki sok küzdelem árán a magyar protestánsok. És milyen távol áll ez az evangéliumi alaptól, amely nem a megkülönnböztetést és nem az uralkodást, hanem a szeretetet és a testvériséget teszi a keresztény vallások alapelvévé!

Az anyakönyv-vezetések új rendje. Az új alkotmány 23. §-a az anyakönyvek vezetéséről így intézkedik: „Az anyakönyvi cselekmények a magánjogok körébe tartoznak. E cselekmények véghezvitelét mindig meg kell előznie az egyházi áldásnak.“ Ha ez a törvény így az egész vonalon végrehajtatik, teljesen megváltozik az érvényben levő magyar anyakönyvi törvény, mely büntetetés terhe mellett tiltotta meg a lelkészeknek a házasság megáldását a polgári anyakönyvezés előtt. Ez a törvény pedig az egyházi áldást teszi elsősorban kötelezővé. Ugyancsak kötelezővé teszi az egyházi keresztelési és temetési szertartásokat, amelyek a magyar törvények szerint a hivek tetszésére voltak bízva. Ez által hallgatólag eltörli a felekezetnélküliséget, ami a magyar törvényekben szintén megvolt engedve.

Egyházi nyugdijintézet. Az E. K. T. a nyugdijbizottság javaslatára munkába vette egy egyetemes egyházi nyugdijintézet létesítését, amelynek a szerzett jogok lehető tiszteletben tartása mellett tagjai lennének a teológiai és gimnáziumi tanárok, a központi tisztviselők, lelkészek és felekezeti tanítók. Ezenkívül az az igen helyes alapelv jut a tervezetben kifejezésre, hogy nem a tőkegyűjtésre fekteti a fősulyt, amint ezt a belsőemberi nyugdijintézet tette, hanem a tagokat és a fenntartókat élő tőkének tekintve, a mindenkori befizetéseket a nyugdijasok támogatására kivánja fordíttatni. Igy a cél sokkal gyorsabban elérhető. Azonban így is nagy áldozatokat kíván mind az egyetemes egyháztól, mind az egyházközségektől és a tagoktól. De a cél annyira szent és nemes, hogy érte áldozatokat hozni kötelességünk. Hiszen szinte kétségbeejtő, hogy elgyengült s a munkában teljesen kimerült embereinket nem tudjuk nyugalomba bocsátani, ami nem csupán nekik teher, de az illető állás érzi meg az erők fogyatékosságát. Vagy ha valaki mégis idő előtt kidől a küzdők sorából, csupán a nyomort és éhséget hagyhatja örökségül övéinek. Éppen azért reméljük, hogy az egyetemes egyházi nyuddijintézet tervezetét meleg szeretettel karolják fel az illetékes tényezők s viszont a tagok is nem

kicsinyes, egyéni szempontokból tekintik a kérdést, s így a minél előbbi megvalósulását közös akarattal és áldozattal lehetővé tesszük.

Püspökünk 88 éves. Ferencz József püspök születésének 88-ik évfordulója folyó évi aug. 9-én volt. Ez alkalommal dr. Boros György egyh. főjegyző az E. K. Tanács nevében meleg hangon üdvözölte az ősz főpásztort, ki meghatottan mondott köszönetet érette. Valóban nem tudunk elég hálát adni az Istennek, hogy püspökünket testi és lelki épségben ilyen szép életkorral áldotta meg; mert a mai küzdelmes és bizonytalan világban nagyon is nélkülözhetetlen szüksége van egyházunknak az ő gazdag tapasztalataira s a hosszu idő alatt kipróbált egyházkormányzói bölcseségére.

Meghivó. Az Unitárius Lelkészkörnek folyó évi november 3-án a Főtanácsot megelőző napon d. e. 9 órakor kezdődőleg Kolozsvárt az Unitárius Kollegium dísztermében közgyülése lesz, melyre a tagokat és érdeklődőket meghivja az elnökség. Tárgysorozat: 1. Imádság. 2. Elnöki megnyitó. 3. Miképpen tehetjük egyházi beszédeinket hatásosabbá? Előadó: Ürmösi József lelkész. 4. Miképpen vihetjük előbbre népünk kullturális fejlődését? Előadó: Patakfalvi Zsigmond tanító. 5. Jelentések. 6. Indítványok.

Elhunytak: Homoródjánosfalvi *Sándor Jenő* m. kir. főerdőtanácsos 1923. évi julius 28-án 51 éves korában Budapesten. — Elekes Dénes életének 67-ik, boldog házassága 44-ik évében aug. 16-án Siménfalván. A elhunytban dr. Elekes Dénes, a sz. kereszturi főgimnázium lelkes gondnoka, édes atyját vesztette el.

Irodalmi gyülések. Az U. I. T. a nyár folyamán 4 vándorgyülést tartott u. m. Bölönben jul. 12-én, Vargyason 15-én, Nyárádszentlászlón aug. 4-én és Kaálban aug. 5-én, a következő műsorokkal: *Bölönben* a gyönyörű nagy templomban, hol d. e. a háromszéki egyházköri közgyülús alkalmából Benedek Gábor kökösi lelkész mondott nagyszabású egyházi beszédet, dúlután igen nagy számu érdeklődő jelenlétében a gyülekezeti ének után imát mondott Biró István lelkész s majd Dr Ferenczy Géza főgondnok igazgató úr tartotta meg elnöki megnyitóját. Beszédében utalt arra, hogy az U. I. T. minden igazi értéket munkába óhajt állítani, de gyönyörködtetni is akar, mert célja a magyar művelődés ápolása és terjesztése irodalmi uton. Ezután Kiss Dénes kántor vezetése mellett a bölöni ifj. vegyes kar énekelt, mit Vári Albert vallástanár szép előadása követett az emberről. Emberi eszményképül odaállitotta azt, aki vallás-erkölcsi életet él s tiszta kebellel az Ur templomává fejlődik. József Domokos Aranynak Pázmány lovag c. költeményét szavalta hatással és érzéssel s ezt követte Vitályos Lenke énekszólója Kisgyörgy Jenő tanitónak hegedű s Kiss Dénes tanító-

nak harmonium kisérete mellett. Ütő Lajos lelkésznek „A bátor leány" és „Az öreg tanuló" c. novellája jó hatást tett a hallgatóságra szerző felolvasásában. Máthé Sándor szavalta Váradi Antalnak „Az utolsó sor" c. költeményét, mit az ifj. dalárda karéneke követett.

Az elnöki bezárót s majd a templom előtti üdvözleteket azzal a tudattal hallgattuk végig, hogy lelkünkben, hitünkben egyaránt emelkedésünkre szolgált az U. I. T. tevékenykedése.

Vargyasra a Társaság vezetősége kocsin vonult át Bölönből. Itt a műsor szerint volt gyülekezeti ének; ima, mondta Kisgyörgy Sándor tiszt. esperes úr; Kiss Károly énekvezér vezetése mellett a vargyasi ifj. vegyes kar énekelt. Dr. Ferenczy Géza főgondnok úr elnöki megnyitójában a közmüvelődés szükségességéről beszélt, mit munkálni van hívatva az U. I. T. A Danielek fészkében, hol már az ősök becsülték a közmíveltséget, most is nagy szeretettel s megértéssel kapnak mindenen, ami népünk nevelését, értelmi és szívbeli értékeit ápolja, lehetővé teszi.

Kelemen Lajosné szavalta Szabó Jenőnek „Elmentem volna én is" c. versét s majd szépen énekelt Pálffy Margit édes apja, Pálffy Ákos harmonium kisérete mellett. Taar Géza lelkész kiváló előadásban ecsetelte a falú népnevelési feladatait s majd az Ottrobán nőtestvérek énekduettjében gyönyörködött a nagy közönség. A kiséretet Felcser Lukácsné eszközölte. Pálffy Ákos felolvasott „A staférung" címen. Ümössy Jenő és nőtestvére zenével kedveskedtek. Máthé Sándor elszavalta Tompának „A haldokló mellett" c. kőlteményét s majd ismét énekelt a vegyes kar. Elnöki bezáró és gyülekezeti ének követte mindezt.

A *szentlászlói* vándorgyűlésen a gyülekezeti ének után Keresztesi Dénes lelkész imádkozott s Dr. Kiss Elek mondott elnöki megnyitót. Ezt követte Lőrinczy Miklós vezetése mellett az ifjusági vegyeskar éneke, mely után Szövérfi Róza szavalt. Halmágyi János szabadelőadásában a *vallásról* és az *életről* beszélt megkapóan. Szavaltak Tóth Pál és Benke Ida és felolvasott Orbán Balázs vendég, aki a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság és a marostordai gazdatársaság üdvözletét is tolmácsolta. Gazdasági kérdésekről igen érdekesen értekezett s közmüvelődésünk alapjairól szakértelemmel tárgyalt. Szavaltak még Fodor Ferenc és Zsigmond Róza s beszélt Dr. Kiss Elek, mit dalárda ének s a bezáró követett. Nagy János lelkész üdvözlete után a közönség eloszlott az ódon, szép templomból. Török Elek tanító és Mikó László földbirtokos urak szivességéért hálával adózunk s Lőrinczi Miklós tanító urnak sok buzgó fáradozásáért köszönetet mondunk.

A *kaáli* vándorgyülésre kaáli Nagy Árpád felügyelőgondnok úr kocsijával ment át a Társaság vezetősége s az 5-én tartott gyülés müsora volt: Gyülekezeti ének, Kovács Béla lelkész

imája; Dr. Gál Kelemen igazgató alelnök megnyitója, melyben szépen emlékezett meg Aranyosrákosi *Székely Sándorról*, „A Székelyek Erdélyben" híres szerzőjéről. Rédiger Géza lelkész szavalta Kiss Józsefnek „A tüzek" c. költeményét s szép előadást tartott Keresztesi Dénes lelkész az élet-vallásáról. Török Elek tanitó szavalatát Dr. Kiss Elek szabadelőadása követte a belsőemberek hivatásáról.

Patakfalvi Zsigmond tanitó értékes szavalatban gyönyörködtette a hallgatóságot s ezt követte a bezáró, ének és üdvözletek.

Az emlitetteken kivűl még köszönetet mondunk Lőfi Ödön, Kisgyörgy Sándor, Kiss Károly, Kaáli Nagy Árpád uraknak s mindazoknak, akik szerepléseikkel és fáradozásaikkal azon voltak, hogy a vándorgyűlések minél sikeresebbek legyenek. Utólagosan jegyezzük fel, hogy mindenik szereplő méltóan végezte el feladatát s igy az U. I. T. ez évi vándorgyúlései mind erkölcsileg, mind anyagilag jól sikerülteknek mondhatók.

Következő számunkban az anyagiakról is beszámolunk.

Jelenvolt.

Uj tankönyvek. Ürmösi Józsefnek Ószövetségi bibliai történetek és Benczédi Pálnak Újszövetségi bibliai történetek cimü munkái sajtó alatt vannak és rövidesen megjelennek. Az elsőt a 3-ik elemi, a másodikat a 4-ik elemi osztályok hittani tankönyvéül engedélyezte az E. K. T.

Felhivás lelkész és tanitó afiaihoz Az Udvarhelyvidéki lelkészkör már évek óta kiadja az általános közkedveltségnek örvendő „Unitárius Keresztény Népnaptárt", amellyel azt a kettős célt szolgálja, hogy az általános naptári tudnivalók mellett népünket lelkileg is épitse, hitünkkel és egyházunkkal közelebbi viszonyba hozza. Olyan nemes cél ez, amelyet minden unitárius embernek támogatni szent kötelessége. A jövő 1924. évi naptár is rövidesen megjelenik, amely a mult évihez hasonlóan a mi embereink tollával, a mi ügyünket is szolgálni fogja. Minél tömegesebb a megrendelés, annál olcsóbb árban adhatják a derék kiadók, akik eddig is minden anyagi előny nélkül, sőt sok áldozattal hozták forgalomba. Testvéries bizalommal kérem azért lelkész és tanitó afiait, hogy tekintsék ezt az ügyet közös ügyünknek s a Naptár terjesztése érdekében ne sajnálják a fáradságot. Minden jóravaló unitárius ember szokott legalább egy naptárt vásárolni. Miért ne használnók fel ezt az alkalmat arra, hogy ez uton lelki táplálékot is adjunk népünk kezébe. Amit kérünk, az csupán annyi, hogy a lehető rövid idő alatt irják össze, hogy egyházközségeikben körülbelől hány drb. naptár szükséges s ezt *Báró József* városfalvi lelkész cimére küldjék el, hogy igy az ár és a nyomtatandó példányok tekintetében már előre tájékozást szerezhessen. Kolozsvárt, 1923. szept. 15. *Vári Albert*, lelkészköri elnök.